

VILÁG- TÖRTÉNET

5. (37.) évfolyam 2015. 3.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATA

- **CSAPLÁR-DEGOVICS KRISZTIÁN**
AZ I. VILÁGHÁBORÚ KITÖRÉSÉNEK OKAI ÉS A SZERB HISTORIOGRÁFIA
- **DEMETER GÁBOR**
EXPANZIÓ VAGY ÖNVÉDELEM
- **TAMARA SCHEER**
KITŰNŐ LEHETŐSÉG NEMZETI JELKÉPEK KIALAKÍTÁSÁRA?
- **KRÁNITZ PÉTER PÁL**
OROSZ ÉS ÖRMÉNY MENEKÜLTEK ÉS A MENEKÜLTÜGY
AZ I. VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐEN KELET-EURÓPÁBAN
- **SZEMLE**
GYARMATI ENIKŐ, BÍRÓ LÁSZLÓ,
SZ. BÍRÓ ZOLTÁN, FRITZ JÁNOS ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Bottoni Stefano (felelős szerkesztő)
Bíró László (szerkesztő), Farkas Ildikó, Martí Tibor,
Skorka Renáta (rovatvezetők)
Katona Csaba (olvasószerkesztő)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Anderle Ádám, Borhi László,
Erdődy Gábor, Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Papp Imre, Pók Attila, Poór János

5. (37.) évfolyam 2015. 3.

TARTALOM

A Nagy Háború és a Balkán (Bíró László)	345
<i>Tanulmányok</i>	
Csaplár-Degovics Krisztián: Az I. világháború kitörésének okai és a szerb historiográfia	349
Demeter Gábor: Expanzió vagy önvédelem? Az Osztrák–Magyar Monarchia diplomáciai köreinek tervei Szerbiával kapcsolatban (1913–1915)	391
Igor Grebenkin–Pjotr Akulsin: Az I. világháború és Oroszország nemzeti érdekei. A pánszlávizmustól a proletár internacionalizmusig	409
Tamara Scheer: Kitűnő lehetőség nemzeti jelképek kialakítására? Az osztrák–magyar megszálló rendszer a Balkánon és az Adriai-tenger mentén az I. világháború idején	419
Balatonai Balázs: Bajkeverők. A Balkan Committee és a macedóniai reformok (1903–1908)	437
Kránitz Péter Pál: Orosz és örmény menekültek és a menekültügy az I. világháborút követően Kelet-Európában, különös tekintettel Magyarországra	461
<i>Szemle</i>	
Fennmaradni vagy elbukni? Osztrák politika az I. világháború alatt (Gyarmati Enikő)	485
Európai háború 1914. Szükségszerűség vagy véletlen (Bíró László)	489
Háború békeidőben. Fegyveres konfliktusok az I. világháború után (1917–1923) (Sz. Bíró Zoltán)	494
A modernitás alternatívái és az „agrárlista” eszmék hatása a paraszti társadalmakra (Fritz János)	499

Jelen számunkat szerkesztette: Bíró László

Az I. világháború kitörésének okai és a szerb historiográfia

Tanulmányom alaptézise az, hogy a világháborúhoz vezető útnak nemcsak a nagyhatalmak a felelősei, hanem a Balkán-félsziget nemzetállamai is.¹ A két felelősség nem esik egy kategóriába, magam is a nagyhatalmak kapcsolatait tekintem alapvetően a legfőbb kiváltó oknak. Írásomban arra próbálom a figyelmet felhívni, hogy a Nagy Háború kitöréséhez a katalizátor szerepét a Balkán-félsziget játszotta el, ahol a nagyhatalmi egyensúly visszavonhatatlanul felbomlott.

Az alábbiakban olvasható tézisek túlnyomó többségét a Bolyai-ösztöndíj támogatásával, a 2011–2014 között született publikációimban és kézirataimban fogalmaztam meg.² Részben teljesen új kutatási eredményekről van szó, részben olyan szempontokról, amelyekre a szakirodalom vagy nem figyelt fel, vagy nem vett túlságosan komolyan. A független albán állam létrejötte körüli problémák ugyanis önálló fejezetet jelentenek az I. világháborúhoz vezető úton. Kutatásom Albánia mellett Szerbia történelmét érintette a leginkább, ezért a tézisek számbavételét követően röviden reagálok a kortárs szerb historiográfia I. világháborús recepciójára is.

A nagyhatalmak együttműködési válsága

A Nagy Háború kirobbanásában a katalizátor szerepét a Balkán ortodox keresztény nemzetállamai töltötték be. Azért ők, mert a félsziget feletti nagyhatalmi befolyás 1912-re a nemzetállamok előnyére visszaszorult úgy, hogy közben a nagyhatalmi érdekérvényesítés és presztízspolitikai egyik legfontosabb földrajzi területe Délkelet-Európa lett. Ennek három alapvető oka volt: a Balkánon 1908 után felborult a nagyhatalmi egyensúly; a nemzetállamok belpolitikai, gazdasági és társadalmi feltételei lehetővé tették modern tömeghadseregek felállítását; illetve a kis nemzetállamok eredményesen tudtak lavírozni a hármasszövetség és az antant között. Szintén

1 Jelen tanulmány első változatának kéziratát egy műhelyvita során mutattam be (MTA BTK TTI, 2015. július 9.). A vitán részt vettek vagy egyéb módon segítettek ennek az írásnak a megszületését: Ábrahám Barna, Bihari Péter, Bíró László, Demeter Gábor, Egry Gábor, Fodor Pál, Hornyák Árpád, Juhász József, Lukács B. György, Palotás Emil, Pollmann Ferenc, Rész Imre, Sokcsevits Dénes, Szabó Dániel és Tapolcai László.

2 Az alap kutatás címe: *Állam, nemzet és lokalitás között: Albánia története 1912–1914 között* volt.

fontos, hogy a félszigeten kívül nem volt más területe a Földnek, ahol a nagyhatalmaknak figyelembe kellett volna venni a helyi államok érdekeit (ez az Oszmán Birodalom felbomlásából, illetve a keleti kérdés sajátosságából fakadt), valamint ahol ne tudták volna valamilyen módon kezelni vagy megoldani az egymás közötti konfliktusait. Nézeteim szerint a 20. század elejére a modernizáció olyan robbanás-szerű gazdasági és társadalmi változásokkal járt, amelyekkel nem tartottak lépést a nagyhatalmak politikai berendezkedései. Éppen ezért nem is voltak alkalmasak arra, hogy választ adjanak az új évszázad új kihívásaira.

A századforduló nagyhatalmainak uralkodói, vezető politikusai és befolyásos gazdasági szakemberei többségükben a 19. század derekán születtek: III. Napóleon hatalomra kerülése, a krími háború, az 1848–49-es szabadságharcok levereése, az olasz és német egységtörekvések megindulásának idején stb. A 20. század beköszöntével azonban olyan új problémák bukkantak fel, amelyek megoldása egy teljesen új gondolkodást igényelt volna – ha egyáltalán felismerték őket! Ilyen problémák voltak: az általános demokratizálódás igénye; a megrekedt nemzeté válások következményei; a kis (kelet-európai) népek igénye az önálló államiságra; a muszlim nacionalizmusok megjelenése; nemzetközi humanitárius katasztrófák; vagy a 18. századi gyökerű nagyhatalmi egyensúlyrendszer működési elveinek fenntarthatatlanná válása.

A nagyhatalmak vezető (kül)politikusi sem a velük szemben álló, sem a velük szövetségben álló nagyhatalmak belső viszonyait nem ismerték kellően. Nem arra gondolok, hogy nem tudtak nyelveket, nem ismerték a másik ország politikai rendszerét, politikusait vagy diplomatáit, a döntéshozási mechanizmusokat. Arra gondolok, hogy kapcsolatokat a másik országban is csak a velük azonos, erősen arisztokrata jellegű társadalmi rétegekkel, állami tisztségviselőkkel tartottak. A szegényebb néprétegek érzelmeiről, helyzeteiről nem volt valós tudásuk. (Ez a saját hazájukra is igaz volt!)

Az 1856-os krími háború után, de főleg 1880 és 1908 között az úgynevezett „európai koncert” rendszere lépésről lépésre szétesett. Bomlásának egyik oka, hogy az új kihívást, az úgynevezett keleti kérdést nem tudták közösen kezelni. Egy másik oka Olaszország és Németország megszületése volt. A koncert szétzilálódásának szintén előzményei voltak: a 19. század utolsó harmadában megjelenő új típusú konfliktusok (legfőképp a Föld egész területére kiterjedő imperialista törekvések miatt) és az egyre nacionalistább közvélemények a nemzetközi együttműködésre épülő rendszert fokozatosan nagyhatalmi versenyfutássá alakították.³ A változó világban emellett egyre több szereplő befolyásolta az eseményeket.

A nagyhatalmi koncert szétesésének több jele is volt. Ezek közül talán a két legfontosabb: korábban soha nem volt arra példa, hogy az összes nagyhatalom *békeidőben* tömörüljön két ellenséges katonai szövetségbe; 1908 után a nagyhatalmak képtelenek bizonyultak arra, hogy párhuzamosan több olyan nemzetközi konfliktust is kezelni tudjanak, amelyet ők robbantottak ki (1911: második marokkói válság, tripoliszi háború). Ezeket a tüneteket az egyes nagyhatalmak közvélemé-

3 Rodogno, 2012. 172.; Demeter, 2013. 195–212.

nyei is érzékelték. A világháborút megelőző években nemcsak a német, hanem bizonyosan a brit és a francia közvélemény is harcias lett és elfogadta a nagyhatalmi háború alternatíváját. (Fontos hangsúlyozni, hogy a nagyhatalmak 19. századi együttműködése valószínűleg hosszabban fenntartotta az európai békét, mintha nem működtek volna együtt.)

A nagyhatalmak viszonya a Balkán-félszigethez

A kiadott brit, francia és német levéltári forrásokban, de főleg a visszaemlékezésekben elképesztő hiedelmeket és ismerethiányt lehet találni a Balkánról. E három nagyhatalmi diplomáciai karnak, általában véve, erősen korlátozott tudása volt a Balkánról, mert a félszigetet egészen 1908-ig teljesen érdektelen területnek tartották.

A kortárs nagyhatalmak számára az Oszmán Birodalom európai fele nem volt más, mint a „Közel-Kelet”. A „Közel-Kelet” a tág „Kelet” fogalom azon részét jelentette, amely az európai kontinensen feküdt és egy középkorias, keleti („barbár”) nagyhatalom, az Oszmán Birodalom része volt, ahol keresztény és muszlim társadalmi struktúrák éltek egymás mellett, s amely területen az egyes nagyhatalmaknak (kulturális)protektori jogköre volt a különböző keresztény és zsidó felekezetek felett, illetve ahol a nagyhatalmak a keresztény lakosság védelmére hivatkozva, folyamatosan be tudtak avatkozni az Oszmán Birodalom belpolitikai viszonyaiba („humanitárius beavatkozás”).⁴ Ez a terület azután is megtartotta a „Közel-Kelet” státusát, hogy a balkáni keresztény népek létrehozták autonóm, majd független államaikat. A félsziget történéseivel foglalkozó kortárs brit, francia és orosz külügyminisztériumi osztályok a „közel-keleti” jelzőt viselték.⁵ Ezért foglalta magában a 19. századi keleti kérdés a Balkán-félsziget problémáit is, illetve ezért hívják a mai Közel-Keletet angolul Middle Eastnek. A századfordulót követően a keresztény nemzetállamok politikai, gazdasági, társadalmi és katonai struktúráinak fejlődése egyre nagyobb távolságra sodródott a közel-keleti viszonyoktól. Ezzel azonban a nagyhatalmak csak 1912 októberében szembesültek, amikor a balkáni szövetségesek megsemmisítő vereséget mértek az Oszmán Birodalom hadseregére. Bár a győzelmek hatására a keresztény nemzetállamok megítélése megváltozott, Albániát még a két világháború között is közel-keleti országnak látták az itt szolgáló brit zsandártisztek.⁶

A balkáni keresztény nemzetállamok születése, függetlenné válása mindig nagyhatalmi segítség mellett történt meg. Azaz: a függetlenné válás aktusai a nagyhatalmi humanitárius beavatkozások eredményeiként is értelmezhetőek.⁷

A kortárs nagyhatalmak az összes függetlenné váló balkáni nép államát az Oszmán Birodalom utódállamainak tartották, a keresztény többségi társadalmak ellenére is. Ezt bizonyítja, hogy a félsziget államai, a területi nagyságuk arányában, örökölték az oszmán államadósság egy részét, illetve a birodalommal kötött kapitu-

4 Rodogno, 2012. 171–172. és 253–255.

5 Hoetzsch, 1931. XXV.; Temperley–Gooch, 1936.

6 Stirling, 1953. 157.

7 Rodogno, 2012. 60.

lációk egy része az említett országok autonómiája, esetleg függetlensége elnyerése után is életben maradt. Így Szerbiában és Romániában 1878-ig, Bulgáriában pedig 1918-ig. Az Oszmán Birodalom reformtörekvései, az oszmán államadósság kezelése és a balkáni nemzetállamok birodalomtól öröklött adósságai elválaszthatatlanok voltak a birodalommal kötött kapitulációktól.

Nagy általánosságban a hosszú 19. században azokat az egyoldalú vagy kétoldalú „aktákat” hívták „kapitulációknak”, amelyeket az Oszmán Birodalom állított ki idegen államok számára abból a célból, hogy az idegen államok Oszmán Birodalomban tartózkodó állampolgárai egyfajta területenkívüliséget élvezzenek. Ezen írárok célja az volt, hogy az idegen állampolgárok ne essenek az iszlám törvénykezése alá. Lehetővé tették azt is, hogy ezen személyek érdek- és diplomáciai képviseletét külföldi államok konzuljai lássák el. Párhuzamosan a birodalom gyengülésével, a kapitulációk egyre nagyobb befolyást engedtek az európai nagyhatalmaknak. A kapitulációk jellege a személyi jogok felől egyre inkább eltolódott a kereskedelmi szerződések irányába.

Mindez a 19. században az állam modernizálásának a kerékkötője lett, hiszen a kapitulációk államot teremtettek az államban. A külföldiek adómentességén, szabadságán és privilégiumain keresztül az idegen hatalmak idővel belpolitikai kérdésekbe is beleszólhattak. A 19. század végére a kapitulációk gazdasági jellege kissé háttérbe szorult és teret engedett a kapitulációk politikai célú felhasználásának. A 19–20. század fordulójára a különböző nagyhatalmakkal kötött kapitulációk, az Oszmán Birodalom feletti érdekvényesítés miatt, a nagyhatalmi konfliktusok jellegzetes eszközei lettek. A függetlenedő balkáni államok ezen kapitulációk egy (gazdasági) csoportját örökölték meg.⁸

A nagyhatalmak az autonómiát és a kapitulációk érvényben tartását csak egy átmeneti időszak idejére tartották szükségesnek. Bár e kérdést senki nem kutatta, a független Albánia kapcsán 1913–1914-ben lezajló nemzetközi viták alapján azt lehet feltételezni, hogy az átmeneti időszakot két ok miatt vélték szükségesnek Európa vezető hatalmai. Egyrészt így kívánták biztosítani, hogy a nemzeti utódállamok valóban kifizessék az oszmán államadósság rájuk eső részét. Másrészt valamiféle nagyhatalmi kontroll lehetőségét kívánták megteremteni arra az időre, amíg ezeknek a Keletről kiszakadt államoknak sikerül európai mintákat követő stabil politikai berendezkedést kialakítaniuk.⁹

A Balkán „katalizátor” szerepe a nagyhatalmi szembenállásban

A Balkán-félsziget predestinálva volt arra, hogy katalizátorként egy világháborús helyzet előidézője legyen. Miért? (Bismarck a folytonos balkáni viták miatt már az 1870-es években attól tartott, hogy a jövő nagy háborúja „valamilyen átkozott balkáni ostobaság miatt” fog kirobbanni, ha a nagyhatalmak hagyják magukat belerán-

8 Déligeorges, 1907. 1–2., 10., 26–29., 31–37.

9 Csaplár-Degovics, 2014a. 65–72.

gatni egy helyi konfliktusba. Ekkor utalt arra, hogy egy pomerán muskétás egészséges csontjai többet érnek, mint a félsziget konfliktusai.)¹⁰

A gyarmati kérdések, határhúzások miatt nem alakult volna ki egy világháborús helyzet. A kenyértörés határára érve a nagyhatalmak mindig képesek bizonyultak arra, hogy önmérsékletet tanúsítva kompromisszumot kössenek. A nagyhatalmak figyeltek arra, hogy egyik se adjon közvetlen okot egy világháború kirobbanására. A felelősség gyanúját is el akarták kerülni. Éppen ezért a közvetlen érdekkellentéteket és konfliktusokat jó-rossz kompromisszumokkal 1914-ig kezelni tudták. Világháborús helyzet emiatt csak egy olyan feszültségből származhatott, amely során közvetlenül csaptak össze nagyhatalmi érdekek; ahol nem volt nagyhatalmi erőegyensúly, illetve ahol voltak olyan erős helyi politikai entitások is, amelyekhez igazodniuk kellett, és amelyek felett nem volt teljes a nagyhatalmi kontroll.

A nagyhatalmak alapvetően európai országok voltak, egy világháborúra csak egy európai kontinensen kirobbanó konfliktus tudta őket rákényszeríteni. A kontinensen sem Skandinávia, sem az Ibériai-félsziget, sem a Belgium–Hollandia–Luxemburg háromszög, sem a tengerszorosok,¹¹ sem Lengyelország (a felosztó hatalmak között a kérdésben nem volt súrlódás) nem tudott volna okot adni. A kontinensen egyetlen térség volt, amelyre a fenti szempontok igazak voltak: a Balkán-félsziget.¹²

A Balkánon 1908-at követően felborult a nagyhatalmi egyensúly. Annak elenére, hogy az 1908-as annexió teljes orosz (és szerb) diplomáciai vereséggel végződött, és hogy visszafordíthatatlanul megromlott Bécs és Szentpétervár viszonya, Bosznia-Hercegovina bekebelezése önmagában még nem jelentett végzetes csapást a nagyhatalmak itteni erőegyensúlyára. Bosznia-Hercegovina bekebelezésével szemben ugyanis ott állt az orosz térnyerés kiteljesedése Szerbiában. (A nagyhatalmi bizalom tűnt el a Monarchia irányában.) Az alapvetően Ausztria–Magyarország és Oroszország közötti kapcsolatokon múló nagyhatalmi egyensúlyt csak az zavarhatta meg, ha egy újabb nagyhatalom jelenik meg a félszigeten. Nagy-Britanniának nem voltak ilyen ambíciói. Olaszországot mindkét oldalról korlátozták a hármas szövetség és az 1909-es racconigi megállapodás pontjai.

Kevésbé tudatosított tény, hogy 1908-at követően Németország és Franciaország ebben a térségben is hozzákezdett nagyhatalmi befolyása kiépítéséhez. Az ő aktív szerepvállalásuk összefügg a keleti kérdés sajátosságaival és az európai koncert rendszerének szétesésével. Ez a befolyásépítés akkor lett igazán erőteljes, amikor a Balkán-háborúk teljesen szétzilálták a félsziget erőviszonyait.

10 Schöllgen, 2000. 16.

11 E tekintetben érvényben volt nemzetközi egyezmény, illetve Oroszország 1912 őszén többször jelezte, hogy a kérdést nem kívánja megbolygatni. Nr. 3. Izvolszkij távirata Szazonovnak, Párizs, 1912. okt. 18/5. és Nr. 36. Szazonov levele Izvolszkijnak, Szentpétervár, 1913. okt. 23/10. Közli: Hoetzsch, 1942. 4., 36.; ill. Nr. 787. (1912. nov. 28/15.), Nr. 424. (1912. dec. 9./nov. 26.), Nr. 2845. (1912. dec. 10./nov. 27.), Nr. 431. (1912. dec. 10./nov. 27.). Közli: Stieve, 1924. Bd. 2. 366., 380., 382–383.

12 „They [nagyhatalmak, Cs.-D. K.] all would continue to exist, 'adjusting their claims against one another from time to time, and extending their influence, sometimes, into areas where, as yet, no equilibrium of forces existed. The most important such area was the Balkans.'” Roberts, 2001. 67.

Németország már 1912-től kezdve politikai és gazdasági riválisa lett Ausztria–Magyarországnak a Balkánon.¹³ Az új külügyminiszter, Gottlieb von Jagow ki nevezésével (1913. január) a német külügyminisztérium egyre komolyabb diplomáciai offenzívát folytatott annak érdekében, hogy a félsziget nemzetállamait a hármasszövetséghez kösse vagy a már meglévő kapcsolataikat megerősítse. Berlinből nagy állambankörök érkeztek Bukarestbe és Szófiába, míg Ausztria–Magyarország számára ezt elutasították. *A Krupp Művek 1914-ben tárgyalásba kezdett a belgrádi kormánnyal arról, hogy ágyúkat és több tízezer modern puskát szállítson a szerb hadseregnek (az üzlet nem valósult meg).*¹⁴ De Németország az Oszmán Birodalom felől nézve is aktívan fenyegette a balkáni nagyhatalmi egyensúlyt: a Deutsche Bank bagdadi vasútépítési projektje 1910-ben új lendületet vett. 1913 decemberében pedig Liman von Sanders vezetésével német katonai misszió érkezett az Oszmán Birodalomba, hogy a hadsereg átszervezését a két vesztes Balkán-háború után elősegítse.

A nagy francia bankoknak, gazdasági társaságoknak és nagyvállalkozóknak már a Balkán-háború előtt is komoly befektetések és kölcsönszerződések voltak a félszigeten a helyi kormányokkal. A párizsi külügyminisztérium azonban csak 1912 októberében döntött úgy, hogy közvetlen befolyásépítésbe kezd a Balkánon. Ennek a kapcsolatépítésnek az egyik kiemelt helyi partnere 1913 végére Szerbia lett. A Balkán-háborúk egyik következménye az lett, hogy Párizs a győztes kisállamok politikai és gazdasági súlyát felértékelte és bennük potenciális katonai szövetségést látott.

A francia külpolitika mindegyik győztes irányába tett gesztusokat, és alaposan felmérte ezeket az országokat a befektetési lehetőségek szempontjából is. Párizs már 1912. október derekától hajlandó volt arra, hogy bizonyos határokig támogassa a balkáni szövetségesek külpolitikai céljait. Ez a korlátozott külpolitikai támogatás egy évvel később némileg módosult: a második Balkán-háborút, majd az 1913. október 18-án Belgrádnak adott osztrák–magyar ultimátumot követően Párizs kitüntetett figyelmével Szerbiára és Görögországra szűkölt.¹⁵ (Emellett érdemes megemlíteni, hogy 1908–1912 között Franciaország finanszírozta az Uráltól nyugatra levő orosz területeken a vasútépítéseket. A vasútvonalakat stratégiai szempontok alapján építették meg, s ez is elősegítette a világháború első heteiben a gyors orosz mozgósítást.) Összességében ki lehet jelteni, hogy Franciaország Kelet-Európában lezajló katonapolitikai manőverei hasonlóan offenzív és agresszív lépések voltak, mint Németország hadsereg-fejlesztési trendjei.

Vonatkozó kutatások hiányában egyelőre nem tudni, hogy a fent felsorolt kelet-európai, illetve balkáni német és francia lépések milyen összefüggésben álltak egymással. Az mindenesetre valószínűnek tűnik, hogy Berlin és Párizs térnyerése alapvető akadálya volt annak, hogy Bécs és Szentpétervár egy külön megállapodás alapján próbálja kezelni 1912 őszén a kirobbanó Balkán-háború teremtette helyzetet.

¹³ Kos, 1996; Löding, 1969.

¹⁴ Angelow, 2000. 424–425.

¹⁵ Reuter, 1979. 284–286., 290–298., 318–323.

1912 előtt a nagyhatalmak nem engedték beleszólni a kis balkáni államokat a nemzetközi külpolitikába. Ennek legfőbb oka az volt, hogy az európai béke a *nagyhatalmak egyensúlyán* alapult. Ezt az egyensúlyt egyre nehezebb volt fenntartani 1908-at követően. A nagyhatalmak érdekeit az egyes szövetségeken belül és kívül is egyre problémásabb volt összehangolni, továbbá olyan új válságócok keletkeztek a világban, amelyek évtizedekkel korábban még nem tették volna próbára a nagyhatalmi koncert teherbíró képességét. Európa vezető hatalmainak egyre több energiát kellett fordítani az egymás közötti érdekelletétek kezelésére és a sokasodó konfliktusok elsimítására. Az 1910-es évek elejére egyre gyakrabban fogalmazódott meg az a diplomáciai cél, hogy „a nemzetközi békét” mindenáron meg kell óvni.

Az 1912–1913-as Balkán-háborúk kirobbanása és eseményei alaposan meglepték a nagyhatalmakat. Több egyéb tapasztalat mellett rá kellett jönniük arra, hogy a nemzetközi külpolitika alakításában a félsziget államai önálló tényezők lettek, illetve hogy ezen államok külpolitikája ugyanúgy fenyegeti a nemzetközi békét, mint a nagyhatalmak ellentétei. A nagyhatalmak diplomatái egyre kétségbeesettebben döbbsentek rá arra, hogy a félsziget nemzetállamai a nemzeti célok elérése érdekében bármire készen álltak, valamint hogy félvállról veszik egy Balkán-háború provokálta világháborús összecsapás lehetőségét.¹⁶ A nagyhatalmak diplomáciai karai éveken át mást sem csináltak, mint válságot kezeltek egy olyan háború kapcsán, amelyet nem ők robbantottak ki – és ez a válságkezelés kudarcba fulladt.

Véleményem szerint Ausztria–Magyarország és Oroszország kivételével a többi nagyhatalom fel sem fogta, hogy 1912-re a balkáni nemzetállamok nacionalizmusai és militarizmusai olyan irracionális fokot értek el, amelyeket már a helyi nemzeti kormányok is nehezen tudtak féken tartani, és amelyek felett csak részleges irányítással rendelkeztek.

A Balkán-háborúk kirobbanását a nagyhatalmak minden diplomáciai kísérlete ellenére sem lehetett meggátolni. A háborúk lokalizálását óriási erőfeszítésekkel és a nagyhatalmak konkrét katonai fenyegetéseivel lehetett elérni: 1912 őszén a kelet-európai nagyhatalmak részlegesen mozgósítottak a Balkán-háborúk hatására (közel egymillió orosz, német és osztrák–magyar katonát!);¹⁷ az 1913. tavaszi „skutari válság” idejére egy összhatalmi flottának is össze kellett állnia; Skutari (a továbbiakban: Shkodra) városát nagyhatalmi alakulatoknak kellett megszállni 1913 májusában; a Monarchia 1913. októberi ultimátuma miatt kezdte meg Szerbia a csapatkivonásokat a független Albániából (lásd alább).

Az 1912–1913-as londoni konferencia a 19. századi nagyhatalmi konferenciadiplomácia utolsó állomása, a híres nagyhatalmi koncert záróakkordja volt. Míg az 1815-ös bécsi kongresszuson a nagyhatalmak teljhatalommal és csupán saját érde-

16 „If one tells them [a szerb politikusok] that they will provoke an European war they shrug their shoulders & say that Austria [,] not they [,] will be responsible if there is war, that Austria is merely trying to suppress them & ... although they may suffer considerably in a war with Austria & may lose they have gained they will 'die fighting'. This phrase has become a sort of mania with them.” Paget jelentése Nicholsonnak, Belgrád, 1912. okt. 7. Idézi: Otte, 2011. 371.

17 Williamson, 1987. 317–323.

keik szerint dönthettek határkérdésekben, addig az 1878-as berlini kongresszusra már kénytelenek voltak beengedni a balkáni kis népek képviselőit is. Bár utóbbiaknak csak hozzászólási joga volt, érdekeiket részben már figyelembe kellett venni a döntések meghozatalakor. Az 1912–1913-as Balkán-háborúkat már nem nagyhatalmak vívták, hanem kis balkáni nemzetállamok. A londoni konferencia résztvevői – nagykövetek és nem külügyminiszterek – már csak bizonyos kérdésekben formáltak jogot arra, hogy azok a nagyhatalmi tárgyalóasztaloknál dőljenek el és ne a csatatéren (a tengerszorosok, a független Albánia megteremtése, az égei-tengeri szigetek stb.). A nagyhatalmak ugyanis nem mertek beavatkozni a balkáni államok bukaresti tárgyalásaiba, mert félték az egymással szembeni potenciális konfliktusoktól.¹⁸

Egy dolog viszont nem változott Bécshez és Berlinhez képest: a konferenciának egy nagyhatalmi háborút kellett megakadályoznia.¹⁹ A nagyhatalmi háború megakadályozása nagyon feszült légkörben történt meg. A nagyhatalmak külügyminisztériumai lépésről lépésre jöttek csak rá arra, hogy a konferencia cselekvőképességét behatárolják a nagyhatalmi érdekkellentétek (még a nagyhatalmi szövetségekben belül is), illetve hogy a tárgyalófelek ki vannak szolgáltatva a balkáni nemzetállamok politikájának és a harctéri eseményeknek is.

A nagyhatalmak londoni konferenciájának egyik legfontosabb feladata az önálló, majd független Albánia létrehozása volt (1912–1913). Az albán államépítés különösen fontos szerepet játszott a nagyhatalmak egymás közötti viszonyában: az új ország közös nagyhatalmi felügyelet alatt vált függetlenné. A tét óriási volt: ha az államépítés sikeres, akkor ezzel a nagyhatalmak a külvilágnak is és saját közvéleményeiknek is bizonyítják, hogy a nagyhatalmi együttműködés rendszere életképes, azaz a nemzetközi béke megmenthető.

Albánia kapcsán Londonban kiderült, hogy a nagyhatalmi diplomácia a gyakorlatban már alig-alig működött. A legfontosabb kérdésekben például képtelenek voltak dönteni a konferencia résztvevői: hol legyenek pontosan Albánia északi és déli határai, illetve milyen legyen Albánia berendezkedése. Ezek tisztázására több nagyhatalmi bizottságot állítottak fel, amelyek a helyszínen próbáltak megoldásokat találni azokra a kérdésekre, amelyekre Londonban nem tudtak.

A nagyhatalmi jelenlétnek összesen nyolc formája volt. A nagyhatalmi akaratot Albániában legfőképp a Nemzetközi Ellenőrző Bizottság képviselte.²⁰ Az állam északi és déli határainak megállapítására két nemzetközi határhúzó bizottságot hoztak létre.²¹ A legnagyobb lélekszámú albán város, a Montenegróhoz közeli Shkodra civil és katonai közigazgatását a nagyhatalmak által a helyszínre küldött katonai egységek szervezték meg.²² Az albán rendfenntartó erő, a zsandárság megszervezése holland tisztek mandátuma lett.²³ Az 1914-ben a helyszínre érkező, a

18 Grey, 1925. 263.

19 No. 59. Nicholson levele Hardinge-nak, London, 1913. okt. 29. és No. 70. O'Beirne jelentése Greynek, Szentpétervár, 1913. nov. 17./2. Közli: Temperley–Gooch, 1936. 50–51., 59–60.

20 Bylykbashi, 1977. 281–304.; Bylykbashi, 1978. 229–255.; Gurakuqi, 2012. 593–621.

21 Löhr, 2010. 157–172.

22 Balla, 1997. 435–459.

23 Goslinga, 1971–1972.

nagy hatalmak által kiválasztott új fejedelem, Wilhelm von Wied udvara szintén a nemzetközi jelenlét egyik szimbóluma volt. A fentiek mellett Ausztria–Magyarország, Olaszország és részben Nagy-Britannia humanitárius akciók szervezésével igyekezett tekintélyt szerezni.²⁴ Az adriai hatalmak emellett hadihajókat is állomásoztattak az albán partok előtt.

E nyolc nagyhatalmi szerv Albánia kapcsán kénytelen volt szembenézni a 20. század új kihívásaival. Ilyen új általános kihívások voltak: új határok meghúzása nagyhatalmi vegyes bizottságok által a helyszínen; államszervezés közös nagyhatalmi felügyelet mellett; rendfenntartó erők szervezése külföldi tisztek vezetése alatt; alkotmányozás nemzetközi segédlet mellett; a menekültügy és az államilag szervezett humanitárius segélyek kérdése. Az ezen problémák megoldására tett erőfeszítések, a közös államépítés azonban a gyakorlatban már 1914 januárjában elbukott.

Az albán államépítés kudarcának több oka volt. Egyrészt a nagyhatalmak nem gondolták át az államépítés egyes állomásait.²⁵ A közös szerv, a Nemzetközi Ellenőrző Bizottság alkalmatlan volt az államépítésre; egy ifjútörök puccskíséret miatt a nagyhatalmi diplomaták körében a helyszínen eltűnt az egymás iránti bizalom (1914. január). Másrészt: Szerbia és Görögország gyakorlatilag következmények nélkül megtagadhatta az oly keservesen meghozott londoni konferencia döntéseinek végrehajtását. 1. A két ország csapatai nem hagyták el a függetlenné váló ország területét. 2. A két ország hadserege hosszú hónapokig eredményesen szabotálta a határok meghúzására létrehozott nagyhatalmi bizottságok munkáját a helyszínen. (Az északi határkijelölést végül az gyorsította meg, hogy egy-egy osztrák–magyar és olasz századot rendeltek a határhúzóók védelmére.) 3. A görög reguláris és irreguláris alakulatok Dél-Albániában kirobbantottak egy felekezeti alapú polgárháborút (a muszlim és az ortodox hívők között). 4. A két balkáni állam aktívan beavatkozott az albán belpolitikai életbe (a beavatkozás komoly ösztönző ereje volt annak, hogy a két legnagyobb albán politikai centrum között polgárháborús helyzet alakuljon ki), és általában mindent megtettek, hogy Albánia belső konszolidációját szabotálják – ezzel pedig a közös nagyhatalmi államépítést és a nemzetközi béke megőrzésére tett helyi erőfeszítéseket akadályozták (sikeresen).²⁶ Ha a nagyhatalmi törekvések sikerrel kecsegtettek volna, a szerb és görög albánpolitika *önmagában* is képes lett volna arra, hogy Albániát destabilizálja 1913–1914-ben.

24 Csaplár-Degovics, 2014b. 383–391.

25 Már maga Albánia is új jelenségnek számított. Albánia 1912 előtt csupán egy földrajzi fogalom volt, amiről a korabeli művelt európaiak is csak annyit tudtak, mint például Tibetről (Wendel, 1918. 120.). Az új állam Európában volt, de nem rendelkezett a szomszédos népekhez fogható államisághagyományokkal. Albánia független országgént az Oszmán Birodalom első olyan utódállama volt, amelynek lakói, szemben a független balkáni nemzetállamokkal, többségükben muszlimok voltak. Ráadásul ez a térség 1913 előtt a birodalom legelhanyagoltabb területei közé tartozott. Itt gyakorlatilag szinte a semmiből kellett államot teremteni.

26 Csaplár-Degovics, 2014c.

Az állam- és nemzetépítés sajátos balkáni alakulása

A Balkán-félsziget a 19. század derekáig nem volt annak a kultúrkörnek a része, amelyet utólag európainak definiáltak. Az oszmán hódítók megjelenéséig a ma Kelet-Európának nevezett területet alapvetően választotta el egymástól a katolicizmus és ortodoxia közötti felekezeti határvonal. Bár az ókori görög, majd később bizánci filozófusok, egyházatyák írásai bekerültek a középkor folyamán az európai műveltség alapforrásai közé, Bizánc a latin rítusú kereszténység világától elválasztva, azzal párhuzamosan fejlődött (az érintkezés korlátozott volt). A Konstantinápoly vezette birodalom magát tekintette Róma örökösének, és kulturális felsőbbrendűséggel tekintett a barbár latin Európára (és a latin Európának is megvoltak a maga előítéletei az ortodoxiával szemben).

Ha a latin és a görög világ érintkezett, annak leggyakoribb formája a fegyveres összecsapás volt. A latin világ hatalmai – köztük Magyarország is – igyekeztek mindig előnyt kovácsolni az ortodox világ gyengeségéből, hódítani vagy katolizálni. Amikor a Bizánci Birodalom hatalma gyengülni kezdett, a Balkánon helyébe lépő középkori keresztény szláv népek alkotta államok már régóta átvették és részben saját igényeikhez igazították a birodalom képviselte nézeteket. Az ortodox népek államai között nagyon erős összekötő kapocsnak bizonyult a bizánci ortodoxia és a bizánci császár képviselte államszervezési modell. A császár formai fensőbbtségét még akkor sem vitatták, amikor annak világi hatalma már csak a császárvárosra korlátozódott.

Maga a „bizánci commonwealth” is ellenséges érzelmekkel viseltetett a latin világgal szemben. Saját államépítési hagyományokkal, saját keresztény rítussal és nézetekkel, saját egyházi struktúrával és (ökumenikus) egyházfővel, autonóm módon, belső törvényszerűségének megfelelően fejlődő világnézettel bírt. A félsziget népeinek, uralkodóinak és elitjeinek összetartozás-érzése olyan erős volt, hogy az oszmán hódítás pillanatában az egymással amúgy ellenséges viszonyban álló ortodox uralkodók is inkább keresték egymás szövetségét és barátságát, mint a latin országokéit. Lazarevics István ennek jegyében egyezett ki ősellenségének fiával, Brankovics Györggyel, és nevezte ki utódjául a szerb despotátus élére (1426). A szerb Brankovics György ezért adta lányát (Irene) az albán Szkanderbég fiához feleségül.²⁷

A keresztény ortodox felekezet és az iszlám az oszmán hódítás után kompatibilisnek bizonyultak egymással (a katolicizmus–iszlám kapcsolat ellenben nem). Ugyanígy az Oszmán Birodalom a Bizánci Birodalom örökébe léphetett: az oszmán államszerkezet bizánci alapokon fejlődött ki és erősödött meg. A konstantinápolyi ökumenikus pátriárkák nem tettek komoly kísérletet arra, hogy ideiglenesen egy másik keresztény ország területére helyezték át székhelyüket; ehelyett kiegyeztek és együtt éltek az új muszlim hódítóval. Az Oszmán Birodalom hatalmát a konstantinápolyi ökumenikus pátriárka a Bizánci Császárság utódként elismerte. A szultán felvette a bizánci császár címeit és örökölte annak felekezeti kötelezettségeit is.

²⁷ Schmitt, 2009. 32.

Azaz az ortodoxia csaknem teljes egyházszervezete, gyakorlatilag ellenállás nélkül, a leghatalmasabb muszlim uralkodó fennhatósága alá került és beláthatatlan ideig ott is maradt. Cserébe az Oszmán Birodalom az iszlám jogfelfogás alapján beillesztette az ortodox egyházszervezetet és lakosságot a birodalom életébe: létrejött a *millet*-rendszer.²⁸

A fenti gondolatmenetből következik, hogy a Balkán-félszigeten a középkor folyamán a skolasztika, a clunyi reformok vagy az investitúraharc nem hagytak komoly nyomot, de a latin dominanciával és vezetéssel megvalósítani szándékozott egyházegyesítések emléke igen. Ezen a területen nem volt humanizmus és reneszánsz, nem volt reformáció és ellenreformáció vagy barokk, amely szellemi irányzatok és vallási megújulási törekvések összekapcsolták a latin Európa országait.

A fentiek alapján magam is úgy vélem, hogy a 19. században létrejött balkáni nemzetállamok nemcsak Bizánc, hanem az Oszmán Birodalom utódállamai is voltak. A félsziget első függetlenségi harcai (a szerbeké 1804–1813/17 és a görögöké 1821–1829/31) valójában ortodox felekezeti alapú lázadésként indultak a muszlim elnyomók ellen. A felvilágosodás eszméi csak fáziskéséssel és részben külföldön élő hazafiak hatására, illetve az egyre élénkebb európai érdeklődéstől ösztönözve jelentek meg, majd épültek be a nemzeti ideológiába. Azaz a felvilágosodás az első európai szellemi jelenség, amely közvetlen hatást gyakorolt a félsziget népeinek elitjére. Csakhogy alapvető különbségek mellett kellett az új eszméket megvalósítani: az itteni népeknél az európaiaktól teljesen eltérő politikai, gazdasági, társadalmi és felekezeti viszonyokra kellett építkezni. Jellegzetes volt az is, hogy a felvilágosodás gondolatai a nemzeti elv megjelenésével egy időben bukkantak fel, mégpedig úgy, hogy a nemzeti eszme a kezdetektől fogva dominánsabb volt. A félszigeten a nemzetté válás igényének rendelődtek alá a felvilágosodás (és demokratizálódás) eszméi. Azaz a nemzeti mozgalmak hívei csak azokat az elemeket, elveket és tanokat vették át, és csak oly mértékben és formában, amelyek szerintük a nemzetté válást szolgálták. A nemzeti mozgalom hívei ezzel időt is akartak spórolni: a nemzetet minél előbb meg kellett teremteni ahhoz, hogy egy nemzeti állam megszületése is lehetségessé váljon. A független balkáni államok 1912-re formailag számos területen megelőzték a régi európai birodalmakat: a korhoz mérten széles választójog volt érvényben, volt liberális alkotmányuk stb., de összességében ez csak látszatnyugatosodás volt. A kevés dolog egyike, amiben valóban elérték a modern nyugat-európai államok szintjét, az a modern tömeghadseregek kiépítése volt.

A félsziget országai nemzeti céljaik elérése érdekében már 1876-ban sem igazodtak a nagyhatalmi konfliktusok alakulásához. Nem várták meg, hogy kitörjön a térségben egy nagyhatalmi háború, hanem maguk provokáltak ki egy olyan nemzetközi helyzetet, amelynek rendezésében a nagyhatalmaknak aktívan részt kellett venniük: 1876-ban Szerbia és Montenegró üzent hadat az Oszmán Birodalomnak – ez váltotta ki az orosz beavatkozást (keleti válság, 1875–1878). A Balkán-szövet-

28 A *millet*-rendszer személyi alapon vallási autonómiát biztosított. Az igazságszolgáltatás, a pénzügyi közigazgatás és általában az egyházi élet minden területén érvényesült az autonómia elve. Csortán, 2000. 23–38.

ség 1912–1913-as háborúja még tovább ment, és részben tudatosan, részben minden mindegy alapon kihasználta a nagyhatalmi rendszer hibáit. A szövetség politikai vezetői pontosan tisztában voltak a nagyhatalmak várható reakcióival (ismerték a nagyhatalmi döntéshozatalok mechanizmusait), valamint azzal is, hogy Oszmán Birodalom-ellenes harcukkal egy nagyhatalmi háborút kockáztatnak.²⁹

A kivívt győzelmeket követően a nagyhatalmi rendszert rá tudták kényszeríteni arra, hogy a Balkán államhatárait újrahúzzák. A világháborúhoz vezető út felelőssége ott van, hogy a győztes államok semmilyen mértéket nem ismertek, a maximális területi célokat bármi áron el akarták érni. A győztesek ugyanis nemcsak egymással szemben próbálták a külpolitikai céljaikat elérni. Szerbia például az összes nagyhatalomra rá kívánta kényszeríteni az akaratát, amikor 1913 folyamán kijáratot akart szerezni az Adriára (lásd alább). Ez az utóbbi konfliktus, pontosabban Szerbia új nyugati határainak kérdése, hónapokon keresztül magában hordozta egy nagyhatalmi háború kirobbanásának lehetőségét. Ennek a felelősségnek a gondolatát a szerb történetírás elutasítja (hiszen „egy kis, tengeri kijárat nélküli balkáni ország, amely nemrégiben szabadult fel az Oszmán Birodalom hatalma alól”, nem lehet felelős egy nagyhatalmi háborús helyzetért). De ugyanígy provokálóan hatott a nagyhatalmakra Bulgária, Görögország és Montenegró is. (Bulgária a második Balkán-háborúban szenvedett vereség miatt kénytelen volt túlzó követeléseiről lemondani.)

Az 1912-es Balkán-háború nagyhatalmi kontrollja már lehetetlen volt. Ez részben abból fakadt (és erre a szakirodalom sem figyelte fel kellően!), hogy az Oszmán Birodalom ellen háborúra készülő országok a végletekig *militarizálták a társadalmat és az államot*; hatalmas tömeghadseregeket állítottak fel. Abban a pillanatban, amikor a nagyhatalmak többségében már erőteljes fegyverkezés folyt, a balkáni szövetségesek 765 ezer katonával indultak harcba egy 320–350 ezer fős oszmán hadsereg ellen (a tartalékok egyik oldalon sem szerepelnek az adatokban!).³⁰ Csak az összehasonlítás kedvéért: Oroszország hadseregének békelelétszáma egymillió fő körül mozgott, Franciaországban és Németországban 600 ezer körül, a Monarchiában 440 ezer, Nagy-Britanniában ennél is alacsonyabb volt, az USA szárazföldi hadserege a világháborúba lépés pillanatában 108 ezer fő volt...³¹ Ilyen tömeghadseregek felállítása elképesztő erőfeszítéseket követelt, és nyilvánvaló volt, hogy a felállított hadseregeket be is fogják vetni.

A tömeghadseregek léte, a nacionalizmus és militarizmus kapcsán fontos további megállapításokat tenni: míg a nagyhatalmak 1912-ben még kabinetpolitikát folytattak, ahol a közvéleménynek csak korlátozott mozgásteret volt az állami politika befolyásolására, a Balkánon más volt a helyzet. A félsziget keresztény orszá-

29 „*Servia will some day set Europe by the ears and bring about a universal war on the Continent... [T]he Serbs may lose their heads and do something aggressive against the Dual Monarchy which will compel the latter to put the screws on Servia... [The situation] may be compared to a certain extent to the trouble we had to suffer through the hostile attitude formally assumed against us by the Transvaal Republic under the guiding hand of Germany. It will be lucky if Europe succeeds in avoiding a war as a result of the present crisis.*” Cartwright levele Nicholonnak, Bécs, 1913. jan. 31. Idézi: Otte, 2011. 372.

30 Demeter, 2008. 21–63.; Csaplár, 2010. 251–256.

31 Bihari, 2014. 117.

gaiban tágabb körű demokratikus, köztük szélesebb választói jogok illették meg a társadalmat, mint Európa legnagyobb részén. Egy ilyen társadalom már nem viselte el, hogy a nagyhatalmak továbbra is (közel-)keleti szemlélettel közeledjenek hozzá. Kül- és belpolitikai tekintetben is igényt tartott arra, hogy sorsukról nagyhatalmi befolyás nélkül dönthessenek.

A balkáni keresztény országok az Oszmán Birodalom fennhatósága alá tartozó területekre úgy tekintettek, mint a potenciális nemzetállamuk részére. Az 1870-es évektől kezdve felekezeti vagy nemzeti érdekekre hivatkozva, a nagyhatalmakhoz hasonlóan, maguk is fenntartották az igényt arra, hogy beavatkozzanak az oszmán belügyekbe. A függetlenné váló nemzetállamok nagy összegeket fektettek be saját nemzeti egyházszerkezetük támogatására az Oszmán Birodalom területén, idővel a világi iskolarendszer megteremtésére is. Majd miután ez sem hozta meg a gyors és látványos eredményeket (nem erősödött meg az oszmán alattvalók görög, szerb vagy bolgár nemzeti tudata), irreguláris fegyveres bandák egymás elleni harcra adtak egyre nagyobb szubvenciókat. Ez utóbbi legsúlyosabb következménye az lett, hogy az Oszmán Birodalom három vilajete, a földrajzi Macedónia, az 1890-es évektől kezdve polgárháborús viszonyok között élt (aminek a nagyhatalmak 1903–1908 között sikertelenül próbáltak véget vetni).

A nemzetépítési törekvések kapcsán fontos megemlíteni, hogy az Oszmán Birodalom alattvalóinak többsége nem rendelkezett modern nemzettudattal a világháború előestéjén. Ortodox felekezetű és többségében egy délszláv nyelvjárást beszélő emberekről volt szó, akiknek a felekezeti identitása a századfordulóra megingott, és akikre valósággal rázúdultak a kis nemzetállamok pópákkal, tanítókkal és legfőképp fegyveres csetákkal terjesztett nemzeti eszméi. Ezekben az emberekben Belgrád, Szófia és Athén a potenciális szerb, bolgár és görög nemzet tagjait látták. Kevesen tudják, de ha a bolgár nemzeti eszme terjesztése egy-két évtizeddel korábban indult volna, akkor a mai Koszovó területén élő szlávok egy része bolgárrá vált volna.³²

A kis államok nemzetépítési törekvéseit úgy is lehet értelmezni, mint kolonizációs törekvéseket. A balkáni államok már az 1880-as évek óta (irracionálisan) kétségbeesett versenyfutásban voltak egymással, hogy ki tudja előbb nemzeti területeit megnövelni és a nemzetté válást sikerre vinni. Évtizedeken keresztül folyt az európai Oszmán Birodalom alattvalóiért való küzdelem, amely a századfordulót követően egy szabályos görög–szerb–bolgár–albán–oszmán polgárháborúvá vált. Ez a kolonizációs politika az 1912–1913-as Balkán-háborúkkal érte el a csúcspontját, amikor a hódító államok egymással is háborúba keveredtek, illetve olyan katonai közigazgatást vezettek be az annektált területeken, amely a szociáldemokrata Dimitrije Tucovićot, aki tisztként maga is részt vett az eseményekben,

32 1899–1900-ban a prizreni egyházi középiskolában (bogoslóviye) erőszakba torkollott az itt tanító pópák vizsgálója arról, hogy a szerb vagy a bolgár nemzeti eszmét oktassák és hirdessék az innen kikerülő egyháziak. A tét nagy volt: aki győz, annak a nemzeti eszméjét fogja az egyház hirdetni, és ez jó eséllyel az adott nemzeti eszme győzelmét is jelentené a térségben. A vizályról több jelentést is tartalmaz: ÖHHStA PA, XXXVIII. Konsulate, Kt. 399. Prizren (1899–1900).

a gyarmatosító nagyhatalmak által Afrikában és Ázsiában elkövetett rémtettekre emlékeztette.³³

Ha a fentiekhez hozzávesszük, hogy a balkáni nemzeti eszmék, az albánt kivéve, engesztelhetetlenül gyűlölték az Oszmán Birodalmat, s nemzetállamukat a Keletről kellett kiszakítaniuk, illetve geopolitikai helyzetük miatt a nagyhatalmi vetélkedés területévé váltak, egy egész kontinens számára veszélyes lőporos hordóvá váltak.

Szerbia törekvései és annak nagyhatalmi fogadtatása

Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy a világháborúhoz vezető úton Szerbia helyét megkeressem. Meglátásom szerint Románia, Görögország, Montenegró, de Bulgária és az Oszmán Birodalom esetében hasonló tanulmányt lehetne írni, csak hogy én ezekkel az országokkal kutatóként nem foglalkoztam. Az általános szempontok megfogalmazása mellett Szerbia szerepét alapvetően az albán kérdés prizmáján keresztül mutatom be az 1912–1913-as időintervallumra szorítva.

Geostratégiai és geopolitikai szempontból nézve Szerbia a legrosszabb adottságokkal rendelkező állam a Balkánon. Két nagyhatalom között, kis nemzetállamok szomszédságában a félsziget központi területén feküdt. A függetlenség megszerzésének évében (1878) a Monarchia okkupálta Bosznia-Hercegovinát, a szerb nemzeti célok legfontosabb területét. (Nota bene: Szerbia 1878-as területi gyarapodását Niš és Pirot irányába a Monarchiának köszönhet!) A szerb külpolitika ettől az évtől kezdve kényszerpályán volt és a területekért való versenyfutásban ekkor fordította tekintetét a közép-balkáni területek felé; ekkor született meg a modern Koszovó-mítosz.³⁴

A szerbség Szerbián kívül az Oszmán Birodalomban és Ausztria–Magyarország területén is élt. Vitathatatlan, hogy ha a nemzeti politika azt tűzi ki célul, hogy a nemzet és az állam határai essenek egybe, akkor ez egy nagyon nehezen megoldható politikai feladat. Én azért látom felelőtlennek a kortárs szerb politikai elitet, mert egyszerre tekintette ellenségnek a Monarchiát (1903 után) és az Oszmán Birodalmat. Belgrád mindkét nagyhatalmi szomszédjával ellenséges viszonyban volt; 1908 után a Monarchiát számos szerb politikai és katonai érdekcsoport provokálta. Ha egy kisállam valóban nem akar fegyveres konfliktusba keveredni a nagyhatalmi szomszédjával, féken kell tudnia tartani ezeket az érdekcsoportokat.

33 „I kada je buna izbila, vlada je preko zastupnika ministra spoljašnjih dela izjavila da će Arbanasi biti »primerno kažnjeni«, buržoaska štampa je tražila istrebljenje bez milosti, a vojska je izvršavala. Arbanska sela, iz kojih su ljudi bili blagovremeno izbegli, behu pretvorena u zgarišta. To behu u isto vreme varvaski krematorijumi u kojima je sagorelo stotinama živih žena i deca. I dokle su ustanici zarobljene srpske oficire i vojnike razoružavali i puštali, dotle srpska soldateska nije štedela ni njihovu decu, žene i bolesne. [...] Još se jednom potvrdilo da je narobna pobuna najprimitivnijih plemena uvek humanija od prakse stajaće vojske koju moderna država protiv pobune upotrebljava.” (Kiemelés Tucovićtól.) Tucović, 1946. 107–108.

34 Csaplár-Degovics, 2008.

Az *Adria*-kérdés

A kijutás az adriai tengerpartra, azaz egy szerb tengeri kikötő megszerzése 1912-re a nemzeti célok egyik legfontosabb presztízs kérdése lett. Szerbia egy tengeri kikötő megszerzésétől azt várta, hogy közvetlenül bekapcsolódhat a világkereskedelem vérkeringésébe, illetve megszabadulhat Ausztria–Magyarország nyomasztó gazdasági szorításából. Az *Adria* keleti partjaihoz való kijutás gyakorlatilag vagy Montenegrón, vagy az albánok lakta területeken keresztül lett volna lehetséges (utóbbiak 1912-ig oszmán fennhatóság alatt álltak). Egy nyugati tengeri kijárat megszerzése azonban számos szempontból problémás volt. Legfőképp azért, mert a tengerparti Albániát már 1912 előtt két nagyhatalom is saját érdekszférájának tekintette.

Az úgynevezett *Adria*-kérdés, pontosabban az adriai partvidék hovatartozása presztízs kérdés volt a korban „adriai hatalmakként” emlegetett Osztrák–Magyar Monarchia és Olaszország számára. A két szövetséges állam 1897 óta élő szerződéssel rendelkezett arról, hogy az Oszmán Birodalom felbomlása esetén támogatni fogják egy autonóm albán állam megszületését. Az adriai szövetségesek minden harmadik felet távol akartak tartani az albán partoktól, akár háború árán is: a két nagyhatalom nem akart tengeri riválisokat az érdekszférájába engedni.³⁵ (Az albán területekkel kapcsolatos szerződésekről a többi nagyhatalomnak tudomása volt, de konkrét jelentősége és tartalma iránt 1912 novemberéig nem érdeklődött.)³⁶ Az 1912-ig több alkalommal meghosszabbított szerződés létrejöttének még egy fontos oka volt: a két nagyhatalom érdekei alapvetően ütköztek az albán területeken, ezért ez a megállapodás azt a célt is szolgálta, hogy egymást korlátozzák, szemmel tartásuk, és ha kell, akkor közös cselekvésre szoríthatóak.

Az olasz–osztrák–magyar érdekellentétek a következőből fakadtak. Olaszország imperialista figyelme az 1895-ös aduai vereség után a Kelet-Mediterráneum, azon belül pedig részben a földrajzi Albánia felé fordult. A közvélemény maga is azt sürgette, hogy az *Adria* „mare nostro”, egyfajta belső olasz tenger legyen. A Monarchia számára az *Adria* keleti partjának a hovatartozása, illetve az Otrantói-szoros szabad használata a nagyhatalmi lét legfőbb pillérévé vált a századfordulóra. A szoros szabad használata a világkereskedelemhez való közvetlen kapcsolódást jelentette, a hadiflotta számára pedig azt a lehetőséget, hogy a Monarchia jelenlétét bárhol demonstrálni lehessen a Földön.

Ausztria–Magyarország különböző okok miatt 1896-ban aktívan bekapcsolódott az albán nemzetépítés folyamatába. A cél az volt, hogy olyan új balkáni nemzet megszületését segítsék elő, amely kellően erőssé válik ahhoz, hogy a szomszédos nemzetállamokéi mellett az olasz befolyást is sikeresen távol tudja tartani az *Adria* keleti partjától. Az albán nemzeti mozgalom nem látott gazdasági vagy politikai fenyegetést a Monarchiában, ezért elfogadta a Ballhausplatz segítségét. Sőt a

³⁵ Csaplár-Degovics, 2010. 119–141.

³⁶ Nr. 676. Szazonov levele Krupenszkinék, 1912. okt. 31/18. Közli: Siebert, 1921. 482–483. Lásd még: Poincaré, 1928. 469.

tengerparti muszlim albánok jelentős része kifejezetten pozitívan tekintett az osztrák–magyar Bosznia-politikára.³⁷

Az olasz–osztrák–magyar érdekellentétek miatt 1896-ot követően gazdasági, politikai, kulturális versenyfutás alakult ki az albánok lakta területekért. Míg a gazdasági versenyfutásnak 1912-re Olaszország lett a győztese, a kulturális(-iskolai) vetélkedésnek a Monarchia: az albán nemzeti eszmét alapjaiban tudta befolyásolni.³⁸

Az első Balkán-háború idején az antant nagyhatalmai kezdetben nem vonták kétségbe Szerbia jogát egy tengeri kikötő megszerzéséhez. Voltaképpen elfogadták a Belgrád által megfogalmazott különféle érveket ezzel kapcsolatban.

Sem a kor diplomatái, sem a későbbi történészgenerációk nem vizsgálták meg alaposan, hogy az áhított területek megszerzése milyen nehézségekkel is járt volna az adriai hatalmak ellenállásán túl. A szerb kikötő kérdése körüli vitákat a kor publicistái és a kérdéssel foglalkozó történeti munkák elsősorban gazdasági érdekellentétek alapján értelmezték. Az igazság azonban az, hogy sem Durrësnek, sem más albán kikötőnek nem volt számottevő gazdasági jelentősége a korban. Durrësnek, a legnagyobb albán kikötőnek mindösszesen egy 20 méteres, fából készült mólója volt, amely alatt 4-5 méter mély volt csak a tengervíz. Nagy tengerjáró hajók be sem hajózhattak az öbölbe, mert megfeneklettek volna. A kikötőben évtizedek óta nem gyarapodott a faraktárak száma, nagyobb mennyiségű árut nem lehetett tárolni. Emellett a tengerpart mentén mindenhol több kilométer széles maláriás mocsárvilág terült el. Nagy, kiépített szárazföldi utak vagy vasutak szintén nem léteztek Albániában. A tengeren érkező nagy mennyiségű árut nem tudták volna elszállítani a félsziget belsejébe.³⁹

Durrës és a többi albán kikötő gazdasági jelentéktelensége bármilyen gazdasági mutatóval bizonyítható. A román Bräila és Galați a 19. század közepén hasonló lélekszámmal és földrajzi adottságokkal rendelkeztek, mint Durrës. Mégis, ha az említett városok exportadatait összevetjük, akkor kiderül, hogy a két fekete-tengeri kikötő már 1850 körül négyszer-hatszor nagyobb forgalmat bonyolított le csak a gabonakereskedelemmel, mint az *Adria-parti város 1912-ben összesen*. (A forgalom ilyen mértékű különbsége az export mellett importadatokkal, illetve az árumennyiségről és a kikötőben megforduló tengeri hajók számáról és minőségéről készült statisztikákkal is igazolható.)⁴⁰

A szárazföldi utak állapotára jellemző tény, hogy az első Balkán-háború idején a Shkodrát ostromló szerb csapatokat egyszerűbb és gyorsabb volt vasúton Prizrenből Bitolán keresztül Szalonikibe szállítani, majd a Peloponnészosz-félszigetet megkerülve hajókkal a montenegrói partok közelében partra tenni, mint Prizrenből átkelni a hegyeken és megtenni a légvonalban csupán 150-200 km-t!⁴¹

37 Csaplár-Degovics, 2012. 129–182.

38 Csaplár-Degovics, 2009. 205–246.

39 Csaplár-Degovics, 2010. 87–91.

40 Az exportadatok forrásai: *Notice*, 1847. 22–23.; *Albanien*, 1915. 29.; Demeter, 2014. 143–162.

41 A hegyvidéki adottságok miatt a két világháború közötti Jugoszláviában sem vágta bele olyan vasútépítésbe, amely Közép- és Dél-Szerbiát a montenegrói tengerparttal kötötte volna közvetlenül össze. Bíró, 2010. 178–181.

A nagyhatalmi ellenállás és a földrajzi adottságok támasztotta nehézségek mellett maguk az albánok is problémát jelentettek Belgrád számára. Az albánok nem voltak szlávok, és a szerb érdekszférának számító területeken többségük muszlim volt, kisebb részük pedig katolikus. Azaz etnikai és felekezeti alapon nem lehetett őket beilleszteni a potenciális szerb nemzet keretei közé.

Az albánok számára az 1878-as események szintén nagy fordulópontot jelentettek. A szomszédos nemzetállamok törekvéseit ettől az évtől kezdve fenyegetésként élték meg, illetve az albán nemzeti mozgalom tagjai egy felekezetek feletti nemzeti eszme kidolgozásába kezdtek. A nemzetté válás legfontosabb alapjait 1912-re lefektették. A kortárs szerb politikai elit tagadta az albán nemzeti mozgalom létét is.⁴² (A Balkán-háborúk idején a szövetségesek értelmezésében az albánoknak nem volt joga az államisághoz. Azaz saját maguk eszméjét: „A Balkán a balkániaké” sem tolerálták.)

Szerbia Albánia-politikája

Véleményem szerint a szerb kormány nemcsak a nagyhatalmi politika kénynek-kedvének kiszolgáltatva került ártatlan áldozatként az 1914-es nyári helyzetbe: Nikola Pašić kormánya az előző években hozott döntéseivel maga is aktívan egyengette Szerbia útját egy osztrák–magyar ultimátum irányába. Pusztán Szerbia Albánia-politikája miatt csaknem három alkalommal törhetett volna ki háború Bécs és Belgrád között (1912–1913).

Szerbia 1912 őszén nem ismerte fel, hogy Albánia megteremtése nem csupán egy osztrák–magyar terv, hanem presztízskérdés Olaszország számára is. 1913-ban a londoni nagyhatalmi konferencia tárgyalásait, döntéseit és határozatait Pašić szintén nem vette komolyan, azokat megváltoztathatónak tartotta. Összességében Szerbia nem fogadta el, a szerb történetírás pedig ma sem ismeri el, hogy Albánia kapcsán 1912 novemberétől 1913 októberéig az *összhatalmi* akarattal szemben politizált Belgrád. Máshogy fogalmazva: egy olyan területet akart annektálni, amelyen a hat nagyhatalom közös kormányzást készült kiépíteni!

Az első Balkán-háború idején az antant hatalmainak egyik legnagyobb félme az volt, hogy Ausztria–Magyarország és Szerbia háborúba keveredik egymással (Bécs hibájából), és ez olyan helyzetet teremt, amely kikényszeríti Oroszország hadba lépését, életbe léptetve ezzel a *casus foederis*t. A Monarchiának hosszú hónapok után sikerült csak megnyugtatnia az antant hatalmait arról, hogy nem akar háborút indítani Szerbia ellen, általában nem ellenzi Szerbia területi növekedését, illetve nem kívánja kihasználni a balkáni bonyodalmakat arra, hogy saját hódításokba kezdjen. Az antant ezért cserébe elfogadta az adriai hatalmak, idővel a hármas szövetség igényét, és 1912 novemberének első harmadában beleegyezését adta egy tengerparti albán állam megalapításához.

Ez azonban nem ment egyszerűen, mivel Szerbia december első napjaiig azt sem akarta elfogadni, hogy Albánia sorsáról a nagyhatalmak döntsének. Sőt

42 Županič, 1912; Georgevitsch, 1913; Balkanicus, 1913.

1912 utolsó hónapjaiban az antantnak elsősorban azt kellett megakadályoznia, hogy a győzelmeitől teljesen megrészegült Szerbia ne kerüljön katonai konfliktusba az adriai hatalmakkal, azaz Ausztria–Magyarországgal és Olaszországgal.⁴³ A szerb politikai elit és hadvezetés a tervezett foglalásokat ugyanis – Szazonov visszaemlékezései és a publikált orosz források szerint – *fegyveresen is kész volt megvédeni*.⁴⁴ Bár Belgrádban tudtak róla, hogy a Monarchia mindent megtesz majd a szerb állam adriai térfoglalása ellen, a kormány mindent egy lapra tett fel. November 7–10. között még az októberi tervekhez képest is merészebb elképzeléseket jelentettek be Berlinben. A német fővárosban működő követség hivatalosan közölte, hogy Szerbia egész Albániára és az oszmán Adriára igényt tart.⁴⁵ Ennek megfelelően a szerb hadsereg alakulatai folytatták előrenyomulásukat az Adria irányába.

Legkésőbb 1912. november 11-ig az antant összes nagyhatalma meghozta a döntését arról, hogy Szerbia számára csak egy pontosan nem definiált gazdasági kijáratot fognak engedélyezni. Szazonov orosz külügyminiszter egy 1912. november 11-i táviratában jelezte Hartwig belgrádi követnek, hogy Franciaország és Oroszország a fenti kérdésben teljesen egyetért. Sőt az orosz külügyminisztérium arra is figyelmeztetett, hogy ha Szerbia nem gondolja át azon terveit, amelyekkel az adriai hatalmak érdekeit sérti, *el fogja veszíteni az antant diplomáciai támogatását*. Konkrétan: Belgrádnak tudomásul kell vennie, hogy a nagyhatalmak létrehoznak egy tengerparti albán államot.⁴⁶ Szazonov rémületére azonban november derekán Belgrád presztízs kérdést csinált az albán kikötő megszerzéséből.⁴⁷ Az antant hatalmai ezért diplomáciai akciót indítottak, hogy valahogy önmérsékletre bírják Szerbiát és elérjék: a beláthatatlan következményeket megelőzendő, a szerb hadsereg ne vonuljon be az Adria keleti partjára. (Az orosz külügyminiszter visszaemlékezései szerint abban állt a feladat nehézsége, hogy Szentpétervárnak egyszerre kellett támogatnia a szerb célokat, és egyszerre kellett folyamatosan önmérsékletre bírni Pašić kormányát.)

A baráti orosz figyelmeztetéseknek azonban semmi foganatja nem volt Belgrádban. A szerb kormány „viharos türelmetlenséggel” vetette el a tanácsokat és folytatta addigi, mindent egy lapra feltevő politikáját. Igaz, Szazonov utólag elismerte, hogy Pašićnak nehéz dolga lett volna, ha a fellelkesült és megittasult közvéleményt le akarta volna csillapítani.⁴⁸

43 Grey, 1925. 264. és 266.

44 Nr. 207. Hartwig távirata Szazonovnak, Belgrád, 1912. nov. 9./okt. 27. Közli: Hoetzsch, 1942. 217. Lásd még: Sasonoff, 1927. 88–89.

45 Nr. 178. Kinderlen-Wachter távirata Pourtalés-nak, Berlin, 1912. nov. 7./okt. 25., Nr. 187. Grey távirata Buchanannak, London, 1912. nov. 8./okt. 26. és Nr. 209. Giers távirata Szazonovnak, Cetinje, 1912. nov. 9./okt. 27. Közli: Hoetzsch, 1942. 191–192., 198., 218.

46 Nr. 2526. Szazonov távirata Hartwignak, Szentpétervár, 1912. nov. 11./okt. 29. Közli: Siebert, 1921. 579., No. 213. Bertie levele Greynek, Párizs, 1912. nov. 16. Közli: Temperley–Gooch, 1934. 253. Lásd még: Sasonoff, 1927. 94., 96., 99.

47 Sasonoff, 1927. 90.

48 Uo. 96–98.

Fontos megemlíteni, hogy egy osztrák–magyar–szerb álláspont-közeledés előtt a szerb hadsereg minden utat lezárt: a Balkán-háború során atrocitásokat követett el az albán katolikusok ellen (gyilkosságok, erőszakos konvertálások, épületek lerombolása, katolikus papok és szerzetesek meggyilkolása), akik felett a Monarchiának kultuszprotektori jogköre volt. Ne felejtjük: éppen a keresztények védelmének ürügyén avatkoztak be 1825 óta a nagyhatalmak az Oszmán Birodalom belügyeibe! Ezúttal az eddig támogatott keresztény államok kezdtek keresztényellenes atrocitásokba!⁴⁹

A Prizrenbe bevonuló szerb hadsereg alakulatai emellett minden vonatkozó nemzetközi egyezményt felrúgva brutálisan viselkedtek a helyi osztrák–magyar konzulátus területén. Az eset példátlan volt: prizreni konzulként a cseh származású Oskar Prochaska a háború alatt végig tartotta a kapcsolatot a helyi albánokkal (ahogy ezt tette Bitolában például a brit konzulátus is). A szerb alakulatok október 30-án foglalták el a várost. Azzal a váddal, hogy a konzulátus tetejéről rájuk lőttek, megszegve a diplomáciai szabályokat, szerb katonák törtek be az osztrák–magyar felségterületre és fegyverek után tudakozódtak. A konzult megverték, majd elhurcolták és a világtól elzárva napokig kínozták válogatott eszközökkel. Elképzelhető, hogy a szerencsétlen diplomatát kínzói kasztrálták. November végén engedték el a megtört konzult, akinek esetét a rettenetes presztízsveszteség miatt a Ballhausplatz igyekezett eltussolni.⁵⁰

A hathatalmi figyelmeztetések ellenére Pašić szerb kormányfő nem engedett. A szerb kormány, a közvélemény és a sajtó egyetértően ragaszkodott ahhoz, hogy Szerbia ne mondjon le a szerb adriai kijárat megszerzéséről. Sőt Hartwig belgrádi orosz követ jelentése szerint a szerb katonai körök kinyilvánították, hogy készen állnak egy Monarchiával megvívandó háborúra is.⁵¹ Pašić 1912. november 24-én, egy nappal a hőn áhított Durrës szerb elfoglalása előtt, magabiztos nyilatkozatot tett a londoni *Times*nek. A nyilatkozatban pontosan megfogalmazta, hogy Szerbia milyen közép-albániai területekre és tengerparti sávra tart igényt.⁵² Másnap a szerb hadsereg elfoglalta a legnagyobb albán kikötőt. *Durrës szerb elfoglalásával végül is kialakult az a helyzet, amelyet a nagyhatalmak az ezt megelőző másfél hónap alatt el akartak kerülni, de nem tudtak megakadályozni.*

Hogy ne fajuljon tovább a helyzet, a francia és orosz külügyminisztériumok bejelentették: Albánia létrehozása nem halogatható tovább. Végül is az antant is úgy látta, a nagyhatalmi béke és együttműködés megőrzése az alapvetően fontos cél.⁵³ Bethmann-Hollweg német kancellár egy december 2-i parlamenti beszédében

49 Csekély vigasz lehet a meggyilkolt albán katolikusoknak, hogy a szerb alakulatok Macedóniában az ortodox bolgár pópák és tanítók ellen is hajtóvadászatot indítottak, nemzeti alapon. Thomoff–Bajdaroff, 1918. 140–152.

50 Kann, 1977.

51 „Gerade Paschitsch gedenkt, unter dem Einflusse unserer Warnung, sie für ein Zugeständnis zu gewinnen, d.h. für die Zulassung eines autonomen Albaniens. Berauschtigkeit ist vorhanden, aber nicht in Regierungs-, sondern in Militärkreisen, wo man Bereitschaft äussert, mit Österreich Krieg zu führen.” Nr. 317. Hartwig távirata Szazonovnak, Belgrád, 1912. nov. 22/9. Közli: Hoetzsch, 1942. 316.

52 Nr. 336. Benckendorff távirata Szazonovnak, London, 1912. nov. 25/12. Közli: Hoetzsch, 1942. 331.

53 Siebert, 1921. 599–614.

jelentette be, hogy Németország kész nagyhatalmi szövetségesei mellé állni az albán-kérdésben. A szerb miniszterelnök csak ekkor hitte végre el, hogy ha így politizál tovább, hazájának egyedül kell szembenéznie a hármas szövetség katonai erejével. Pašić ekkor kérte fel Oroszországot arra, hogy közvetítőként vegyen részt a megoldás keresésében (bár orosz források szerint adriai terveit ekkor sem adta fel).⁵⁴

1912. december 17-én megkezdte munkáját a nagyhatalmi nagykövetek londoni konferenciája. Közösén elhatározták egy szultáni szuverenitás alatt álló autonóm, egyben nagyhatalmi védnökség alatt álló Albánia létrehozását [sic!], valamint azt, hogy Szerbia egy európai ellenőrzés alatt álló semleges vasútvonalat kap némi koncesszióval az egyik albán kikötőhöz. A szerb hadsereget kötelezték a tengerpartról való visszavonulásra. Ellenkező esetben osztrák–magyar katonai támadás érheti őket. A tárgyalófelek megállapodtak abban is, hogy nem készítenek jegyzőkönyvet és nem nyilatkoznak a sajtónak.⁵⁵

1913 tavasza legalább olyan feszültnek bizonyult, mint 1912 ősze: Montenegró presztízs kérdést csinált Shkodra városának megszerzéséből, és ostrom alá vette a települést. Az ostromba a szerb hadsereg is bekapcsolódott. Bár a nagyhatalmak március végén eldöntötték, hogy a város Albánia része lesz, az ostrom nem állt le, sőt április 24-én sikerrel végződött. A montenegrói uralkodó ellenállása és szerb szövetségese katonai jelenléte egy új nagy európai válságot váltott ki. Az an-tant csak úgy tudta elejét venni egy osztrák–magyar hadüzenetnek, hogy maga is kénytelen volt a közvetlen katonai fellépésre.⁵⁶

Az osztrák–magyar diplomácia március 22. után folyamatosan jelezte, hogy a város lakossága és védői (nem beszélve az ostromlókról) teljesen feleslegesen szenvednek és halnak meg.⁵⁷ Miután Miklós montenegrói király a március 28-i kollektív nagyhatalmi demarche-ot sem vette figyelembe,⁵⁸ Mensdorff londoni osztrák–magyar nagykövet megpróbálta elérni, hogy Ausztria–Magyarország és Olaszország európai mandátumot kapjon a határozat végrehajtására (azaz a Montenegró elleni katonai fellépésre). Ezt az ötletet azonban sem Berlin, sem Róma nem támogatta. Március 26-án merült fel, hogy a hatalmak tartsanak közös flottademonstrációt a montenegrói partok előtt. Szazonov orosz külügyminiszter szerint ekkor még nem merítették ki minden diplomáciai lehetőséget Miklós királlyal kapcsolatban, ugyanakkor az orosz diplomácia fejének is egyre kényelmetlenebbé kezdett válni, hogy Montenegró és Szerbia semmibe veszi a hat nagyhatalom közös határozatát. Miután Párizs jelezte, hogy hadihajói készek az orosz jelenlétet is demonstrálni, öthatalmi flotta kezdett gyülekezni az Adrián.

54 Nr. 318. Hartwig távirata Szazonovnak, Belgrád, 1912. nov. 22/9. és Nr. 363. Hartwig távirata Szazonovnak, Belgrád, 1912. nov. 27/14. Közli: Hoetzsch, 1942. 316., 351–352. Lásd még: Poincaré, 1928. 511., 520.

55 No. 4944. Mensdorff távirata, London, 1912. dec. 17. Közli: Srbik–Bittner–Pribram–Übersberger, 1930. Bd. 1. 147–149. Lásd még: Hiller, 1934. 58.

56 Treadway, 1983. 135–158.; Demeter, 2008. 295–299.

57 No. 6197. Berchtold távirata Gieslnek, Bécs, 1913. márc. 18. Közli: Srbik–Bittner–Pribram–Übersberger, 1930. Bd. 1. 993.

58 No. 6345. Giesl távirata, Cetinje, 1913. márc. 28. Közli: Srbik–Bittner–Pribram–Übersberger, 1930. Bd. 1. 1085.

A Monarchia április derekán elégedetlen volt a lassú flottagyülekezéssel és a Bar előtti erélytelen blokáddal. Bár a katonai fenyegetés hatására a szerb csapatok elvonultak Shkodra alól, Miklós király nem hagyott fel a heves ostrommal. A montenegrói uralkodó a flottademonstrációt a nagyhatalmi semlegesség nyílt megszegésének tartotta – pedig az 1912. december 17-i döntés egyértelmű jelzés volt: Albánia a nagyhatalmak közös érdekerülete.⁵⁹ Az öthatalmi flotta öntörvényű brit parancsnoka, Cecil Burney tengernagy annyira felháborodott azon, hogy kormányának követeléseit ignorálják Cetinjében, hogy saját szakállára partra szállással fenyegette meg Montenegrot.

A kis szláv állam nyílt ellenállása, illetve az április 23–24-i, Esat Toptani pasával, a város védőjével kötött megállapodás a város feladásáról végül oda vezetett, hogy a Ballhausplatz elszánta magát egyoldalú katonai lépések megtételére: május első napjaiban Bosznia-Hercegovinában részleges mozgósítást rendelt el.⁶⁰

A fenyegetés súlyosságát belátó montenegrói uralkodó május 4-én tájékoztatta a londoni konferencia résztvevőit, hogy aláveti magát a nagyhatalmi döntéseknek és átadja a várost. Május 14-én egy több száz fős öthatalmi tengerészalakat vonult be Shkodrába az angol Sir Cecil Burney admirálissal az élen. Burney hamarosan megalakította a várost és közvetlen környékét irányító Tengernagyok Tanácsát, és ezzel megjelent az első nemzetközi kormányzó testület az önálló Albánia életében (a város 1914 őszéig állt az öthatalmi fegyveres alakulatok kormányzása alatt).⁶¹ 1913. május 26-án Londonban újabb határozatban erősítették meg az albán–montenegrói és albán–szerb határokat.⁶²

Összességében el lehet mondani, hogy a győztes balkáni államok megfékezéséhez 1913 tavaszán már a hármas szövetség katonai fenyegetése sem volt elegendő. A szerb csapatok például csak akkor vonultak el Shkodra alól, amikor az első brit hadihajó felbukkant a láthatáron. A modern kori Európa történetében először fordult elő, hogy az összes nagyhatalom közös katonai kormányzás alá vonjon egy várost (oroszkatonaság nem állomásozott itt, de Szentpétervár felhatalmazást adott a francia egységeknek, hogy az ő jelenlétét is képviseljék). A közös katonai misszióra azért volt középtávon szükség, mert a nagyhatalmak kormányai nem bíztak a balkáni államok ígéretéseiben. Észak-Albániától – és azon belül Shkodrától – csak úgy tudták távol tartani a szerb és a montenegrói csapatokat, hogy folyamatosan katonákat állomásoztattak a városban és tíz kilométeres körzetében. A katonai jelenlét nem volt fölösleges: a két szláv állam katonasága sohasem hagyta el Albánia területét, folyamatosan a Londonban meghúzott határvonalon belül tartózkodott.

59 Giesl, 1927. 242.

60 No. 6418. és No. 6790. Berchtold körtáviratai Mensdorffnak, Méreynek és Szögyénnek, Bécs, 1913. ápr. 2., 13. és 1913. ápr. 27. Közli: Srbik–Bittner–Pribram–Übersberger, 1930. Bd. 2. 263–266.; Lásd még: Bridge, 1972. 352.

61 No. 6873. Giesl távirata, Cetinje, 1913. máj. 3. Közli: Srbik–Bittner–Pribram–Übersberger, 1930. Bd. 2. 338–339. Lásd még: Balla, 1997.

62 No. 7171. Mensdorff távirata, London, 1913. máj. 26. Közli: Srbik–Bittner–Pribram–Übersberger, 1930. Bd. 2. 531.

Maga a Tengernagyok Tanácsa is többször távozásra szólította fel őket, egészen 1913 szeptemberéig.⁶³ (Hasonlóan tett a brit külügyminisztérium is.)⁶⁴

A szerb kormány és Pašić sosem mondott le arról, hogy a tengerparti kikötőt az Adria partján megszerezze. Bár a londoni kompromisszumok a nagyhatalmi diplomácia végső erőfeszítéseinek eredményei voltak, Belgrádban szentül hitték, hogy a londoni határok megváltoztathatók.⁶⁵ Annak ellenére gondolták így, hogy mind a hat nagyhatalom többször is egyértelműen jelezte a szerb kormánynak: a határokat meghúzták, és ezen semmi nem változtathat.⁶⁶

A közép-balkáni területek annexiójának és a szerb katonai közigazgatás bevezetésének az lett a következménye, hogy 1913 őszén albán–macedón katonai támadás érte Szerbiát Albánia területéről. Nem az új állam lakói vettek részt a támadásban, hanem annak a mintegy 120 ezer albán és macedón menekültnek az önkéntesei, akik a szerb annexió elől menekültek Albániába. A támadás gondolata a Belső Macedón Forradalmi Szervezettől (VMRO) származott, amely egy autonóm Macedónia megteremtését tűzte ki célul.⁶⁷ Az irreguláris albán, macedón–bolgár és bolgár csapatok összlétszáma feltehetőleg szeptember 27–28-án érte el a maximumát: mintegy 15–20 ezer főt.⁶⁸

A támadók 1913. szeptember 20. körül sikeresen törtek be a mai Nyugat-Macedóniába és a Vardar mentén megindultak Skopje felé. A felkelésben részt vettek a VMRO jobbszárnyának irreguláris alakulatai is, amelyek elsősorban Ohrid és Struga térségében harcoltak. A szerb kormány komolyan vette a kialakult helyzetet és elrendelte a hadsereg részleges mozgósítását. A szerb hadsereg 50 ezer katonával végül megállította a támadást, majd a támadók kiszorítása után megkezdte az üldözésüket.

A szerb kormány által kiadott állásfoglalás szerint a támadásért az adriai hatalmakat is felelősség terhelte.⁶⁹ (A bécsi források alapján ezt az állítást egyértelműen cáfolni lehet.)⁷⁰ A vád alapja az lehetett, hogy a szerb külügyminisztérium

63 KA MKSM, Kt. 15/1/21-18/1 (1913), 18-1/9-10 de 1913, Barry jelentése a tengerészeti osztálynak, Shkodra, 1913. aug. 9., No. nincs és Kt. 66/1-66/9 (1913), 66-5/11-10 de 1913, Barry távirata a tengerészeti osztálynak, Shkodra, 1913. aug. 28., PK/MS. Nr. 4096. Lásd még: Balla, 1997. 450.; Löhr, 1992. 193–194.

64 No. 6. Crackanthorpe jelentései Greynek, Belgrád, 1913. szept. 10/15. és 1913. szept. 12/15. No. 7. Grey levele Crackanthorpe-nak, London, 1913. szept. 12. Közli: Temperley–Gooch, 1934. 5–7.

65 ÖHHStA PA XII/449/23a, Storck jelentése Berchtoldnak, Belgrád, 1913. szept. 22., No. 194. A-E. és Storck távirata, Belgrád, 1913. szept. 22., No. 3852.

66 Nr. 120. Stevanović távirata Belgrádból a pétervári szerb követségre, 1913. máj. 3./ápr. 20. Közli: Lukač, 1981. 208.

67 Lory, 2014. 85–140.; Георгиев, 2010. 135–148.

68 ÖHHStA PA XII/449/23a, a bécsi szerb követség emlékeztetője a Ballhausplatznak, 1913. szept. 29., No. nincs, 5. és 9.; uo. Gellinek jelentése Conradnak, 1913. szept. 27., Res. Nr. 299.; uo. Zitkovszky jelentése Berchtoldnak, Monastir, 1913. szept. 28., No. 120.; uo. Lejhanec távirata, Valona, 1913. szept. 28., No. 4914.; uo. Zitkovszky távirata, Monastir, 1913. okt. 9., No. 2139. ÖHHStA PA XII/450/23d, az Evidenzbureau jelentése, 1913. okt. 1., Res. No. 4300/1. Közli még: Kotini, 1963. 199–200.

69 ÖHHStA PA XII/449/23a, a szerb követség emlékeztetője a Ballhausplatznak, Bécs, 1913. szept. 29/16., No. nincs, 1–10.; A belügyminisztérium cirkulárája a külügyminisztériumnak, Belgrád, 1913. szept. 28/15. Közli: Džambazovski, 1983. 337., 376–378. Lásd még: Keßler, 1913. 347.

70 ÖHHStA PA XII/421/6f, Rudnay levele Berchtoldnak, Durazzo, 1913. máj. 16., No. 157.; uo. Berchtold távirata Rudnaynak, Bécs, 1913. máj. 23., No. 24.; névtelen jelentés az osztrák–magyar közös pénzügy-

szepember derekán arról értesült, Róma azt javasolta Bécsnek, hogy az északi határhúzó bizottság védelmére az adriai hatalmak küldjenek egy-egy katonai egységet. A brit jelentések szerint a szerb kormány azt feltételezte, hogy a két említett nagyhatalom katonatisztjei a javaslattétel pillanatában már a helyszínen tartózkodtak és tanácsaikkal segítették a támadókat.⁷¹

Az orosz diplomácia az albán támadás megindulását követően napokig nem alakította ki álláspontját. Szentpétervár támogatta Szerbia önvédelmi lépéseit, és természetesnek tartotta, ha az ellencsapás részeként, ideiglenesen, stratégiai pontokat is megszállnak. Az osztrák–magyar diplomaták jelentései alapján orosz kollégáik nem voltak tisztában azzal, hogy tulajdonképpen mi is történt szeptember utolsó hetében az albán–szerb határon. (Mint ahogy arról sem, hogy általában mi a helyzet az újonnan függetlenné vált államban. A független Albánia indított támadást, vagy a közép-balkáni albánok lázadtak fel, esetleg egyéb incidensről van szó? Egyáltalán kié most a hatalom Albániában?) Tekintve hogy az orosz diplomácia elsősorban Belgrádon keresztül jutott információkhoz (Belgrádot pedig az albán ügyekben Shkodra egykori védője, Esat Toptani pasa dezinformálta sikeresen), ezekben a kérdésekben tájékozatlan volt. Válaszok híján pedig egy közös nagyhatalmi lépésben sem kívánt részt venni.⁷²

A Monarchia szentpétervári nagykövetségének végül sikerült meggyőznie az orosz felet arról, hogy a háborút nem a független Albánia indította, hanem a közép-albániai menekültek. Czernin nagykövet biztosította Anatolij Nyeratov külügyminiszter-helyettessel arról, hogy Bécs sem vonja kétségbe Szerbia önvédelmi jogait; ugyanakkor a támadást Belgrád maga provokálta ki politikai, közigazgatási és katonai döntéseivel. Czernin azzal érvelt, hogy Albánia már csak amiatt sem lehetett támadó fél, mivel a nagyhatalmak még meg sem szervezték: sem határai, sem uralkodója, sem zsandársága nincsen. Azaz ha nincs állam, akkor támadni sem tudott. Az orosz és az osztrák–magyar diplomácia végül szeptember 29–30-án állapodott meg arról, hogy a londoni határok tiszteletben tartását elvárják Belgrádtól.⁷³

Oroszország csak részben járt el ennek a megállapodásnak a szellemében szeptember utolsó napjaiban. Tadić szentpétervári követ jelentése szerint az orosz külügyminisztériumban nem hittek abban, hogy az akció mögött osztrák vállalkozás állt volna. Nyeratov jelezte Tadićnak továbbá, hogy a jövőben is jóindulattal fogják tekinteni az önvédelmi intézkedéseket, de mindenben óvatosságot és körültekintést javasolnak. *Cserébe ígéretet kapott Belgrád, hogy Szentpétervár diplomáciai úton fogja támogatni a határmódosítást* – azaz Oroszország kész volt egyoldalúan megszegni az oly nehezen kialakított londoni nagyhatalmi egyezmé-

miniszternek, Szarajevó, 1913. máj. 29., Zl: 816/Pr. B. H.; KA Nachlässe, B 1450, Akt. 84/222, Spaits levele Conradnak, Bécs, 1913. máj. 28., Geh. Nr.179.

71 No. 8. Crackanthorpe jelentése Greynek, Belgrád, 1913. szept. 12/15. Közli: Temperley–Gooch, 1934. 6–7.

72 ÖHHStA PA XII/449/23a, Storck jelentései Berchtoldnak, Belgrád, 1913. szept. 21., No. 193. és 1913. szept. 22., No. 194 A-E, ill. Czernin távirata, Szentpétervár, 1913. szept. 24., No. 4256. és Czernin jelentése Berchtoldnak, Szentpétervár, 1913. szept. 27./14., No. 35 C. Továbbá Tadić jelentése Spalajkovićnak, Szentpétervár, 1913. szept. 27/14. Közli: Džambazovski, 1983. 332., 372–374.

73 ÖHHStA PA XII/449/23a, Czernin távirata, Pétervár, 1913. szept. 30., No. 12.

nyeket. (Fontos megjegyezni, hogy a pár héttel későbbi ultimátummal az Osztrák–Magyar Monarchia is megszegett egy fontos kompromisszumot: azt, hogy a nagyhatalmak mindig közösen, előzetes egyeztetések alapján járnak el a Balkánon. Az is igaz azonban, hogy az ultimátummal egy genocídium és egy humanitárius katasztrófa dimenzióit próbálták mérsékelni.)⁷⁴

A szerb hadsereg 1913 októberének első napjaiban, a támadókat üldözve ismét átlépte a londoni határokat és két hét alatt megszállta Közép- és Észak-Albánia jelentős részét. A megszállt területek stratégiai pontjain hozzákezdett egy erődrendszer kiépítéséhez, azaz a tartós katonai jelenlét biztosításához. Albánia újabb okkupációja során az osztrák–magyar és a bolgár források szerint közel 25 ezer civil lakos vesztette az életét.⁷⁵ Ezeket az embereket a Fekete-Drin két partja mentén megszállták le, hogy így teremtsenek egy cordon sanitaire-t a szerb–albán határra.⁷⁶ Az áldozatok túlnyomó többsége Albániában élt, azaz személyes védelmüket a hat nagyhatalom garantálta.

A belgrádi diplomácia 1913 októberének első hetében arra törekedett, hogy megakadályozza a nagyhatalmak közös tiltakozását a határátlépés miatt. A szerb követek eredményesen győzködtek az egyes kormányokat afelől, hogy a hadsereg alakulatai csak ideiglenesen és a határok védelmében keltek át a Fekete-Drinen. Jelezték: Belgrád maga is arra törekszik, hogy az összecsapás mihamarabb lezáruljon, de ehhez fel kellene vennie a kapcsolatot Albánia nemzetközileg elismert kormányával. Ahogy ez a kormány fel fog állni és konszolidálja az új állam belső viszonyait, Szerbia tisztázza vele a nézeteltéréseit és kivonul. Az összehangolt diplomáciai akció eredményes volt: nem került sor közös nagyhatalmi demarsra a szerb fővárosban.⁷⁷ (Párizs és Szentpétervár azzal érvelt, hogy már intéztek több baráti figyelmeztető tanácsot Belgrádhoz, s ez elegendőnek fog bizonyulni a harcok befejezéséhez. Nem így történt.)⁷⁸

Az antant hatalmai azonban korántsem voltak egységesek. Bár Belgrád általában számíthatott az orosz és a francia diplomácia támogatására, sem Szentpétervár, sem Párizs nem kívánt háborút vívni Szerbia érdekében.⁷⁹ Sőt Nagy-Britannia a határháború kérdésben nyíltan Ausztria–Magyarország mellé állt. A londoni konferencián meghúzott határok tiszteletben tartásához ragaszkodott, illetve *nem*

74 Nr. 1059. Nyeratov távirata Benckensdorffnak, Szentpétervár, 1913. szept. 27/14. és Nr. 1067. Nyeratov távirata Izvolszkijnak, Szentpétervár, 1913. szept. 30/17. Közli: Stieve, 1924. Bd. 3. 292., 295.; Nr. 855. Nyeratov távirata Benckensdorffnak, Szentpétervár, 1913. szept. 27/14. Közli: Boghitschewitsch, 1928. Bd. 1. 332.; Tadić jelentése Spaljokovićnak, Szentpétervár, 1913. szept. 27/14. Közli: Džambazovskí, 1983. 372–374.

75 Георгиев, 2010. 135–148.

76 Tucović, 1946. 103–108.

77 ÖHHStA PA XII/449/23a, Storck táviratai, Belgrád, 1913. okt. 1., No. 224. és 1913. okt. 2., No. 339.

78 ÖHHStA PA XII/449/23a, Berchtold távirata Ambrózynek Rómába, Bécs, 1913. okt. 1., No. 1140. és Haymerle távirata, Sinaia, 1913. okt. 1., No. 136. Továbbá Nr. 8617., Nr. 8635. Storck jelentései Berchtoldnak, Belgrád, 1913. szept. 13., 1913. szept. 15., ill. Nr. 8646. Czernin távirata, Szentpétervár, 1913. szept. 16. Közli: Srbik–Bittner–Pribram–Übersberger, 1930. Bd. 3. 294–296., 304., 309.

79 Nr. 8849. Ambrózy jelentése Berchtoldnak, Róma, 1913. okt. 16. és Nr. 8857. Czernin jelentése Berchtoldnak, Szentpétervár, 1913. okt. 17. Közli: Srbik–Bittner–Pribram–Übersberger, 1930. Bd. 3. 452–453., 459–460.

kívánt asszisztálni ahhoz, hogy a nagyhatalmi határozatokat a balkáni államok következmények nélkül ignorálhassák. Miután október derekán a független Albánia egyre nagyobb területe került szerb katonai megszállás alá, a belgrádi brit követ, Dayrell Crackanhorpe megkereste osztrák–magyar kollégáját. A követ tájékoztatást adott kormánya álláspontjáról, majd jelezte: véleménye szerint Szerbia nem fog kivonulni Albánia területéről, ezért a Monarchiának most kellene bátran fellépnie. A Ballhausplatz a brit nagykövet nyilatkozatait a brit kormány jóindulatú támogatásaként értékelte.⁸⁰ A párizsi kormány eközben arra buzdította Belgrádot, hogy ne provokálja tovább Ausztria–Magyarországot és vonuljon ki Albánia területéről. Cserébe Franciaország kész megadni azt az államkölcsönt, amelyet Szerbia már régóta várt.⁸¹

Berchtold kudarcként élte meg a közös fellépés elmaradását és elhatározta: ha nem sikerül közös diplomáciai megoldást találni, akkor a Monarchia egyedül szerez érvényt a londoni határozatoknak.⁸² A Ballhausplatz október 1-jén vágott bele egy Szerbia elleni diplomáciai offenzívába. A belgrádi követség ügyvivője, Storck jegyzéket nyújtott át a szerb külügyminisztériumnak, amelyben az albán határ tiszteletben tartására szólították fel a délszláv államot.⁸³ Pašić október 3-án Bécsbe utazott, hogy elejét vegye a Monarchia egyoldalú fellépésének. A szerb kormányfő igyekezett elbagatellizálni az albániai szerb katonai jelenléteket: a rendteremtés csak az annektált területeken zajlik, a határ túloldalán csak néhány falut kellett megszállni, stratégiai okokból. Berchtold határozott választ adott a szerb kormányfő érveire. A londoni konferencián olyan határok születtek, amelyek épphogy csak biztosítani tudják Albánia életképességét, ezért a Monarchia semmilyen további koncesszióhoz nem járul hozzá Szerbia javára. Az osztrák–magyar külügyminiszter óvott attól, hogy Belgrád a következő alternatíva elé állítsa Bécset: a szerb politika eltérése Albániában vagy ultimátum. Pašićcsal egyértelműen közölte: a kérdés presztízskérdéssé vált a Monarchia számára.⁸⁴

Október 3-án a közös minisztertanács is összeült, hogy megvitassák a fellépés mikéntjét. A tanácskozás végeredménye összességében az lett, hogy a résztvevők támogatták Berchtold elképzeléseit és felkészültek, hogy esetleg háborús helyzet alakulhat ki Szerbiával.⁸⁵

80 ÖHHStA PA XII/451/25a, Czernin távirata, Pétervár, 1913. okt. 17., No. 3524. és Berchtold távirata az osztrák–magyar nagyköveteknek, 1913. okt. 17., No. 482. Továbbá No. 38. E. Goschen levele Greynek, Berlin, 1913. okt. 16. Közli: Temperley–Gooch, 1936. 32–33. Lásd még: Übersberger, 1933. 44.

81 Nr. 1093. Izvolszkij távirata Nyeratovnak, Párizs, 1913. okt. 18/5. és Nr. 1101. Izvolszkij levele Szazonovnak, Párizs, 1913. okt. 23/10. Közli: Stieve, 1924. Bd. 3. 313., 318–319.

82 ÖHHStA PA XII/449/23a, Storck jelentése Berchtoldnak, Belgrád, 1913. okt. 5., No. 209.

83 ÖHHStA PA XIX/Nachlass Berchtold, Kt. 4, Bd 4/II, 1913. okt. 2. Továbbá Nr. 8796–8797.; Storck jelentései Berchtoldnak, Belgrád, 1913. okt. 1. Közli: Srbik–Bittner–Pribram–Übersberger, 1930. Bd. 3. 73–74., 415–416. Lásd még: Löhr, 2010. 133.

84 ÖHHStA PA XIX/Nachlass Berchtold, Kt. 4, Bd. 4/II, 1913. okt. 3., 78., 80–81. Lásd még: Helmreich, 1938. 422.; Hiller, 1934. 76–77. ÖHHStA PA XIX/Nachlass Clemens Erb, Kt. 5., 34–35.; KA Nachlässe, B 1450, Akt. 90, közös minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1913. okt. 3. Geh. Nr. 249. A jegyzőkönyv szövegét lásd még: Nr. 8779. Az 1913. október 3-i minisztertanácsi jegyzőkönyv. Közli: Srbik–Bittner–Pribram–Übersberger, 1930. Bd. 3. 397–403.

85 Helmreich, 1938. 423.; Hiller, 1934. 77.

Október 6. és 14. között tovább folytatódott a Monarchia diplomáciai offenzívája Szerbia ellen. A belgrádi osztrák–magyar külképviselő csaknem minden nap felkereste Pašićot vagy a szerb külügyminisztérium államtitkárát, Spalajkovićot, és kemény, de még „barátnak” számító hangnemben szólította fel Szerbiát Albánia evakuálására. A válasz újra és újra az volt, hogy a katonai lépések ideiglenesek és biztonsági szempontból szükségesek. A Monarchia megnyugtatóra Pašić folyamatosan közölt állhíreket és hamis információkat.⁸⁶

Időközben azonban a Monarchia mozgósította a konzuli hálózatát, és a helyszínre érkezett a vezérkar néhány hírszerző tisztje is. Jelentéseik alapján nem maradhatott kétség Szerbia katonai terveit illetően: a szerb hadsereg ismét megközelítette az adriai tengerpartot. Berchtold a beérkező hírekről tájékoztatta a hármasszövetséget. Miután mind Németország, mind Olaszország jelezte, hogy támogatni fogja a Monarchia válaszlépéseit, a külügyminiszter október 13-án egyeztetett az osztrák és a magyar miniszterelnökökkel is. Stürgkh és Tisza beleegyezésüket adták a keményebb fellépéshez is. Felhatalmazták a külügyminisztert, hogy ha kell, akkor ultimátumban szólítsa fel Szerbiát a londoni határozatok tiszteletben tartására.⁸⁷

Storck osztrák–magyar követségi ügyvivő október 14-én szembesítette a szerb külügyminisztériumot az osztrák–magyar konzuli és katonai jelentésekkel, elutasította az addig hangoztatott szerb érveket és követelte a londoni határok tiszteletben tartását. A Ballhausplatz ezt követően tájékoztatta a többi nagyhatalmat diplomáciai lépéséről, majd bejelentette: ha a londoni konferencia egykori résztvevői nem szabnak gátat Szerbia ambícióinak, akkor Bécs készen áll egyoldalú katonai lépések megtételére is.⁸⁸ (Az egyoldalú katonai lépések megtételét Conrad vezérkari főnök már az október 3-i közös minisztertanácson szorgalmazta.⁸⁹ A vezérkari főnök kihasználta a szerb hadsereg intervenciója kínálta alkalmat: mind az uralkodót, mind Berchtoldot arról győzködte, hogy az albánkérdést kihasználva a Monarchia háború útján rendezze nézeteltéréseit Szerbiával. Ezt október első hetében, hasonlóan Ferenc Ferdinánd trónörökshöz, még mindketten elutasították.)⁹⁰

Október 15. és 17. között Storck osztrák–magyar követségi ügyvivő, az újabb utasításokat követve, folyamatosan informálta a szerb külügyminisztérium vezetőit a Ballhausplatz tervezett lépéseiről. Tájékoztatta Pašićot, hogy már készül az ultimátum szövege, amelyben nyolc nap haladékot kívánnak adni Szerbiának a csapatkivonásra. Bécs ugyanis nemcsak azt várja el, hogy a szerb előrenyomulás leáll-

86 ÖHHStA PA XII/449/23a, Storck táviratai, Belgrád, 1913. okt. 7., No. 1391. és 1913. okt. 9., No. 1820.; uo. Storck jelentése Berchtoldnak, Belgrád, 1913. okt. 11., No. 216 A-B. és Berchtold táviratpíszkozata Storcknak, 1913. okt. 7., No. 296.; ÖHHStA PA XIX/Nachlass Berchtold, Kt. 4, Bd 4/II, 1913. okt. 8., 87. Lásd még: Rappaport, 1927. 839.

87 ÖHHStA PA XII/449/23a, Berchtold táviratpíszkozata Flotownak, 1913. okt. 10., No. 682.; uo. XII/450/23b, Berchtold távirata Ambrózyknak, 1913. okt. 7., No. 1168. és uo. XIX/Nachlass Berchtold, Kt. 4, Bd 4/II, 1913. okt. 13–14., 90–92. Lásd még: Brettner-Messler, 1966. 110.

88 ÖHHStA PA XII/449/23a, Hornbostel távirata, Tirana, 1913. okt. 8., No. 1694. és Czernin jelentése Berchtoldnak, Pétervár, 1913. okt. 11., No. 37D.; uo. XII/451/25a, Berchtold utasítása Storcknak, 1913. okt. 14., No. 299.

89 Conrad, 1922. 443–444.

90 Brettner-Messler, 1966. 107–110.

jon, hanem hogy minél előbb helyreálljanak a londoni határok. A szerb kormányfő érezhetően nem fogta fel, hogy a Monarchia ezúttal a végletekig is kész elmenni, és könnyed válaszokban háritott el mindenféle felelősséget. Még akkor is így volt ez, amikor Storck október 16-án megmutatta neki az ultimátum egyik tervezetét. Pašić továbbra is bízott a határok megváltoztathatóságában és feltehetőleg az antant támogatásában is.⁹¹

Berchtold folyamatosan tájékoztatta lépéseiről szövetségeseit is. Az osztrák–magyar forrásokból úgy tűnik, Róma csupán ekkor értette meg a szerb katonai vállalkozás valódi dimenzióit. Ennek ellenére Róma nem mert a végsőkéig elmenni, és időt kért, hogy a kormány megvitathassa az álláspontját. Németországban ezzel szemben gyors döntés született. Bár Ausztria–Magyarország ezt nem kérte, II. Vilmos császár személyesen jelentette ki, hogy kész akár háborút is vállalni az ügyben. Azaz bár a hármasszövetségben nem született megállapodás a közös fellépésről, Bécs számíthatott Németország támogatására.⁹²

Berchtold 1913. október 16-án este felkereste Ferenc József császár és királyt, és támogatást kért a tervezett belgrádi ultimátumhoz. Miután az uralkodó elvben igent mondott, este 22 órakor szűk körű konferencia ült össze, hogy egyeztessenek az ultimátum szövegéről. Az elkészült szöveg tartalmát az osztrák–magyar nagykövetek másnap, október 17-én ismertették a nagyhatalmak külügyminisztériumaival. A jegyzékben a Ballhausplatz megfogalmazta, hogy a Monarchia nem avatkozott bele a Balkán-háborúba, lemondott minden területi nyereségről, együttműködött minden kormánnyal a béke és a rend helyreállításában, és érdekeivel ellentétben számos kérdésben engedett Albánia határainak meghúzásakor. Ezzel szemben Szerbia ignorálta a nagyhatalmak londoni határozatait, csapatait hónapokig állomásoztatta az albán területeken. Sőt ahol érdekei kívánták, még felül is bírálta a nagyhatalmak kompromisszumos döntéseit. Az albán támadást Szerbia provokáló magatartása és a szerb hadsereg viselkedése váltotta ki; a cél az volt, hogy indokot teremthessenek Albánia okkupálására. Miután Belgrád a Monarchia minden baráti figyelmeztetését figyelmen kívül hagyta, és szembement a nagyhatalmi határozatokkal, a Monarchia kénytelen egyedül érvényt szerezni a londoni határozatoknak és nyolc napot fog adni Szerbiának csapatai evakuálására.⁹³

Miután Szerbia ezúttal sem reagált kedvezően a figyelmeztetésre (csak október folyamán három alkalommal kapott figyelmeztetést a Ballhausplatztól), a belgrádi osztrák–magyar követségi ügyvivő október 18-án, déli 12 órakor, átadta a szerb kormánynak az ultimátumot.⁹⁴ Az Osztrák–Magyar Monarchia fellépésének módja és

91 ÖHHStA PA XII/451/25a, Berchtold távirata Storcknak, 1913. okt. 17., No. nincs; Nr. 8835. Storck jelentése Berchtoldnak, Belgrád, 1913. okt. 15. Közli: Srbik–Bittner–Pribram–Übersberger, 1930. Bd. 3. 442–443. Lásd még: Rappaport, 1927. 840.; Löhr, 2010. 133. és 136.

92 Nr. 14161. Zimmermann tájékoztatása Wedelnek, Berlin, 1913. okt. 16. Közli: Thimme–Lepsius–Mendelsohn Bartholdy, 1922. 386–387.; No. 38. E. Goschen levele Greynek, Berlin, 1913. okt. 16. Közli: Temperley–Gooch, 1936. 32–33.

93 ÖHHStA PA XIX/Nachlass Berchtold, Kt. 4, Bd 4/II, 1913. okt. 16–17., 96–97.

94 ÖHHStA PA XII/451/25a, napi jelentés, Bécs, Pro domo Nr. 4940., 1913. okt. 18. és Berchtold táviratpíszkozata Ambrózynek, Bécs, 1913. okt. 18., No. 1221.; uo. XIX/Nachlass Berchtold, Kt. 4, Bd 4/II, 1913. okt. 18., 98–99.; KA Nachlässe, B 1450, Akt. 90., a külügyminisztérium tájékoztatása Conradnak,

határozottsága nyugtalanságot váltott ki a nagyhatalmak között. Bár Ausztria–Magyarország fellépésének jogosságát nem vonták kétségbe (hiszen azokra a londoni határozatokra hivatkozott, amelyet a nagyhatalmak közösen hoztak), annak formájával kapcsolatban szóvá tették aggályaikat. Egyedül Németország volt az, amely felétel nélkül és nyíltan felsorakozott a Ballhausplatz ultimátuma mögé és készen állt annak minden szövetségi körbe eső következményét vállalni.⁹⁵

Az antant hatalmai közül Oroszország a szentpétervári osztrák–magyar nagykövetségen keresztül jelezte, hogy el fogja fogadni Szerbia válaszát az október 18-ra adandó ultimátumra. Nyeratov mindemellett arról is tájékoztatta a szentpétervári osztrák–magyar és német nagykövetségeket, hogy a londoni határok tiszteletben tartása Oroszország számára is fontos, de a szerb csapatok evakuálásához időre lenne szükség. Az orosz diplomácia nyitottnak mutatkozott a határok meghúzásának és Albánia kiépítésének felgyorsításában is.⁹⁶

Párizs nem tartotta az ultimátum formáját a legszerencsésebb megoldásnak; ezzel kapcsolatos rosszallását ki is fejezte. A francia diplomácia vezetőjének hozzáállása a kérdéshez akkor módosult, amikor október 19-én felkereste őt a párizsi osztrák–magyar nagykövet és megmutatta neki az osztrák–magyar konzuli jelentések másolatait a támadás eseményeiről. Poincaré ekkor ígéretet tett arra, hogy „mértékletességre” fogja felszólítani Belgrádot.

A brit külügyminisztérium megértette és elfogadta az ultimátum *céljait*, annak *formájával* viszont nem értett egyet. Grey több csatornán keresztül, csaknem két héten át jelezte, hogy Nagy-Britannia egy közös nagyhatalmi fellépést támogatott volna, mivel véleménye szerint a Monarchia önálló fellépése bizonyos értelemben Bécs konfrontációja volt a többi nagyhatalommal szemben, egyben a nagyhatalmak közös tekintélyére is romboló hatással volt.⁹⁷

A Ballhausplatz a bécsi brit és a londoni osztrák–magyar nagykövetségeken keresztül adott választ londoni kollégájának. Berchtold jelezte, hogy tekintve az albán–szerb határokon uralkodó állapotokat és azt, hogy az erőszaknak elsőként az albánok voltak kitéve, nem volt más mód elkerülni a további ember- és idővesztéseket (Albánia második szerb okkupációjának is több tízezer polgári áldozata volt). Bécs szerint Belgráddal szemben nem maradt más diplomáciai eszköz, amit igénybe lehetett volna venni.⁹⁸ Figyelemre méltó, hogy a brit tiltakozások azután szűntek

Bécs, 1913. okt. 18., 592/K.d.M. és Gellinek jelentése Conradnak, Belgrád, 1913. okt. 18., Res. Nr. 324. Lásd még: Rappaport, 1927. 840.; Hiller, 1934. 77.

95 No. 78. Hugh O’Beirne levele Greynek, Szentpétervár, 1913. nov. 11/17. Közli: Temperley–Gooch, 1936. 66.; Nr. 367. Bogičević jelentése Pašićnak, Berlin, 1913. okt. 22/9. Közli: Boghitschewitsch, 1928. Bd. 1. 385–386.

96 Nr. 8866–8867. Czernin jelentései Berchtoldnak, Szentpétervár, 1913. okt. 18. Közli: Srbik–Bittner–Pribram–Übersberger, 1930. Bd. 3. 464–466.; Nr. 14177. Lucius jelentése Jagownak, Szentpétervár, 1913. okt. 19. Közli: Thimme–Lepsius–Mendelsohn Bartholdy, 1922. 399.; Nr. 1095. Nyeratov távirata Benckensdorffnak, Szentpétervár, 1913. okt. 18/5. Közli: Stieve, 1924. Bd. 3. 313–315.

97 Nr. 8884. Napi jelentés, Bécs, 1913. okt. 20. Közli: Srbik–Bittner–Pribram–Übersberger, 1930. Bd. 3. 478.; No. 43. Grey levele E. Goschennek, London, 1913. okt. 18. és No. 48. Grey levele Groschennek, London, 1913. okt. 20. Közli: Temperley–Gooch, 1936. 36–37., 41.

98 ÖHHStA PA XII/451/25a, napi jelentések, 1913. okt. 20., Pro domo Nr. 4985., 1913. okt. 20., No. nincses 1913. okt. 22., No. 8321.; uo. XIX/Nachlass Berchtold, Kt. 4, Bd 4/II, 1913. okt. 19., 101–102.; ill. KA

meg, miután október 26-án Szazonov megbeszéléseket folytatott Hugh O'Beirne szentpétervári brit nagykövettel. Az orosz külügyminiszter azt javasolta, hogy az antant a maga részéről zárja le a szerb–albán háború ügyét. Részben amiatt, mert szemben a szövetség korábbi általános ismereteivel, *Oroszország szerint Szerbia nagymértékben felelőssé tehető a fegyveres konfliktus kirobbanásáért.*⁹⁹

A belgrádi brit követ október 19-én felkereste Pašićot és közölte vele, hogy bár az antant hatalmai nem értenek egyet az ultimátum formájával, katonai segítséget nem kívánnak Szerbiának nyújtani. Miután tehát világossá vált, hogy sem Oroszország, sem Franciaország részéről nem várható komoly tiltakozás Ausztria–Magyarország ultimátuma ellen, a szerb kormány október 19-én elhatározta a kivonulást. A szerb kormány megegyezési hajlandóságát a brit diplomáciai jelentések szerint a szerb katonai párt feltehetőleg nem osztotta.¹⁰⁰

A szerb csapatok evakuálásával párhuzamosan megkezdődhetett Albániában az államszervezés. A nagyhatalmi együttműködés ekkor és itt omlott össze. Egyrészt az antant hatalmai nem fektettek túlzott hangsúlyt az államszervezésre, alapvetően Ausztria–Magyarország és Olaszország „szemmel tartása” állt csak érdekében.¹⁰¹ Másrészt az adriai hatalmak egyre önállóbban politizáltak Albániában. Miután végleg eltűnt a nagyhatalmak egymás iránti bizalma, Ausztria–Magyarország és Olaszország viszonya végleg elmérgesedett (részben az eltérő albánpolitika, részben egyéb kérdések kapcsán).¹⁰²

Nachlässe, Akt. 90., a külügyminisztérium tájékoztatásai Conradnak, Bécs, 1913. okt. 20., Geh. Nr. 236. és 1913. okt. 21., Geh. Nr. 238. Továbbá No. 51. Grey levele Cartwrightnak, London, 1913. okt. 22. Közli: Temperley–Gooch, 1936. 44–45. Lásd még: Hiller, 1934. 78.; Löhr, 2010. 139., 141.

99 „Mr. Sazonow said to me in the strictest confidence on the 26th instant that Serbia had been more to blame than was generally supposed in the events which had led up to the recent ultimatum from Austria. [...] Mr. Spalajkovitch had held the most imprudent language with regard to the possibility of Serbia's coming to an understanding with Essad Pasha and combining with him to crush the Albanian Government provisionally established at Vallona. The question of Servian access to the Adriatic would thus, Mr. Spalajkovitch had said, be satisfactorily settled. He had spoken in this strain to the Russian Chargé d'Affaires at Belgrade and Mr. Neratow had thereupon sent him a severe admonition, pointing out that imprudent language of the kind would render it impossible for Russia to give Serbia any support. Mr. Sazonow did not know whether Mr. Spalajkovitch's remarks had come to the ears of the Austro-Hungarian Government, but he thought that they might have done so at least in part.” No. 56. Hugh O'Beirne jelentése Greynek, Szentpétervár, 1913. nov. 3./okt. 28. Közli: Temperley–Gooch, 1936. 49.

100 ÖHHStA PA XII/451/25a, Storck jelentése Berchtoldnak, Belgrád, 1913. okt. 20., No. 224 A-B. A szerb kormány választát illetően lásd még ÖHHStA PA XII/451/25a, Storck távirata, Belgrád, 1913. okt. 20., No. 3899.; uo. XIX/Nachlass Berchtold, Kt. 4, Bd. 4/II, 1913. okt. 20., 101–103.; ill. KA Nachlässe, B 1450, Akt. 90., a külügyminisztérium tájékoztatása Conradnak, Bécs, 1913. okt. 21., Geh. Nr. 238. Továbbá No. 44. Dayrell Crackanorpe jelentése Greynek, Belgrád, 1913. okt. 18. és No. 45. Dayrell Crackanorpe jelentése Greynek, Belgrád, 1913. okt. 19. Közli: Temperley–Gooch, 1936. 37–38., 39.

101 No. 74. Hugh O'Beirne jelentése Greynek, Szentpétervár, 1913. nov. 5. és No. 79. F. Bertie jelentése Greynek, Párizs, 1913. nov. 11.; private. Közli: Temperley–Gooch, 1936. 62., 66–67.

102 Nr. 261. Grey levele Bertie-nek, London, 1913. nov. 8., Nr. 296. Lamb jelentése Greynek, Vlora, 1913. nov. 5., Nr. 320. Grey távirata Russellnek, London, 1913. nov. 17., Nr. 326. Russell távirata Greynek, Bécs, 1913. nov. 18., Nr. 331. Dering távirata Greynek, Róma, 1913. nov. 18., Nr. 333. Bertie távirata Greynek, Párizs, 1913. nov. 19., Nr. 378. Lamb jelentése Greynek, Vlora, 1913. nov. 22. Közli: Duka, 2012. 318., 353., 376., 383., 386., 388., 429–430.

Mindezek az események új helyzetet teremtettek nemcsak a szerb, hanem az összes balkáni nemzetállam számára. Az, hogy melyik balkáni állam milyen szerepet játszott 1912 és 1913 folyamán, teljesen jelentéktelen kérdéssé vált. A 19. századi nagyhatalmi rendszer végképp működésképtelen lett. A félsziget államai felismerték a rendszerhibákat, a kialakult mozgásteret, és ki is használták a kínálkozó lehetőségeket. A félsziget országainak katonai szövetsége végképp felértékelődött a nagyhatalmi szövetségi rendszerek számára.

Ferenc Ferdinánd meggyilkolása részben ilyen közvetlen előzmények után történt. Elfogadva a szerb történetírás álláspontját, miszerint a belgrádi források alapján a szerb kormány nem volt részese a merényletnek, fontos a következőt megjegyezni: 1914 nyarán nem volt olyan európai ország, ahol a kormány, a politikai elit, a sajtó és a közvélemény ne arra gondolt volna, hogy az akció mögött Belgrád áll.

A szerb historiográfia recepciója az I. világháború kitöréséről

A terjedelmi korlátok nem teszik lehetővé, hogy a vonatkozó szerb publikációk összességét górcső alá lehessen venni, ezért az alábbi kritika pusztán az általam legjellegzetesebbnek vélt kiadványok és a Világtörténet előző számában megjelenő Bjelajac-tanulmány alapján von mérleget. Ezen írások alapján ugyanis minden jellegzeteséget számba lehet venni, ami a kortárs szerb historiográfiát jellemzi a kérdésben.¹⁰³

A megvizsgált írásokban közös, hogy a világháború kitörése kapcsán az 1914. nyári eseményeket állítják a központba. Nincsenek előzmények. Olyan, mintha a semmiből hirtelen egy kegyetlenül racionális, feltartóztatathatlan eseménysorozat indulna, amely az emberiség addigi legszörnyűbb konfliktusához vezetett. Szintén közös, hogy az előzmények laza vázlata egy folyamatos osztrák-magyar-szerb konfliktustörténetre van felfűzve, ahol a Monarchia az agresszív fél és Szerbia a kiszolgáltatott kis szomszéd. Bécs és Belgrád neuralgikus kapcsolatának elemzésekor az osztrák-magyar vezérkari elképzeléseknek kiemelt szerepe van (pedig érdekes lenne a szerb vezérkar Monarchiával kapcsolatos nézeteit is megismerni). Szintén toposz a militarista Németország, amely a háttérből figyelve Szerbia (és Franciaország) megsemmisítéséhez várja a megfelelő pillanatot. Általános, hogy a kiadott antantforrásokat csak nagyon szelektíven használják; a hármas szövetség egykori dokumentumaiból számukra egyértelműen bizonyítható Bécs és Berlin szerbellenessége. Fontos, hogy az írásokból nem derül ki: a szerb historiográfia pontosan hogyan vélekedik Szerbia szerepéről a világháború kitörése kapcsán. Az említett publikációk közül csak egy, a Radojević-Dimić-kötet szán önálló fejezet a világháborúhoz vezető út bemutatására („A háború okozói és a Szerb Királyság”).¹⁰⁴

103 Bataković, 2013; Bjelajac, 2014; Mitrović, 2010; Mitrović, 2011; Popović, 2014; Radojević-Dimić, 2014; Rastović, 2015; Živojinović, 2009.

104 Radojević-Dimić, 2014. 40-73.

A megvizsgált művek a világháború előzményei kapcsán alapvető kutatási területeket mellőznek, illetve van néhány téziséjük, amelyeket axiómaként kezelnek. Figyelmén kívül hagyják a francia külpolitika térnyerését Kelet-Európában; Albánia problematikája a nagyhatalmi viszonylat felől nézve ismeretlen; a szerb belpolitika 1912–1914 közötti alakulása nem épül be az előzményekbe, pedig a Ferenc Ferdinánd elleni merénylet kapcsán kulcskérdést jelent; a szerb külpolitika és hadsereg provokálta nemzetközi válságokra utalás sincs. Axiómának számít ellenben, hogy Németország és Ausztria–Magyarország jó szövetségesei voltak egymásnak, viszonyuk felhőtlen volt, egyik közös céljukat pedig a szerb állam megsemmisítésében fogalmazták meg. Alaptézis, hogy a Monarchia és Szerbia egységes egészként jelenik meg. Csak nagyon felületesen derül ki, hogy a külpolitika alakításához Bécsben legkevesebb öt hatalmi centrum álláspontja között kellett kompromisszumot találni (Ferenc József, Ferenc Ferdinánd, a közös minisztériumok, a két birodalomfél miniszterelnökei és kormányai, a közös vezérkar). Ismeretlen marad a szerb olvasók előtt, hogy milyen súlyos érdekellentétek húzódtak e hatalmi centrumok között. Szerbia belpolitikai megosztottsága az összefoglalókból nem derül ki (a skupština munkájának 1914-es felfüggesztése, az ellenzék és a kormány konfliktusa, a hadsereg és a Fekeze Kéz viszonya a kormányhoz, illetve a hadseregen belüli feszültségek), még ha egyébként jól kutatott kérdésekről is van szó. Problémás, hogy az amúgy egyoldalúan vizsgált albánkérdés (1913) miért kizárólag az osztrák–magyar–szerb konfliktustörténet relációjában jelenik csak meg.¹⁰⁵ Ezek hiányában a kortárs szerb historiográfia meg sem kísérel választ adni két fontos kérdésre: 1. az 1912–1913-as nemzetközi válságok, amelyek Ferenc Ferdinánd meggyilkolásához képest sokkal súlyosabbak voltak, miért is nem vezettek egy világháború kitöréséhez; 2. a Monarchiában milyen folyamat során kerülnek a háborúpártiak túlsúlyba (akik évtizedeken keresztül kisebbségben voltak!); mik is azok az okok, amelyek miatt Bécsben már csak a háborúban láttak megoldást.

Az érintett szerzők kapcsán a következő általános kritikát lehet még megfogalmazni. A világháború előtörténetével foglalkozó munkák alapvetően kiadott vagy kiadatlan szerb levéltári forrásokhoz igazítják a gondolatmeneteiket. Csak-hogy pusztán a belgrádi források figyelembevétele roppant kevés. Az I. világháború kapcsán az egykori nagyhatalmak csaknem mindegyike publikált forráskiadványokat; nem beszélve arról, hogy ma már nem illik figyelmen kívül hagyni a bolgár, magyar, orosz vagy albán nyelvű forrásokat sem.

A szerb történészek szemére lehet vetni a korabeli szerb forrásokkal szembeni forráskritika és a nemzeti historiográfia iránti önreflexió teljes hiányát. Problémás, hogy a nemzeti történelemre negatív fényt vető történeti kérdéseket figyelmen kívül hagyja a kutatás (többek között egyre több forrás bizonyítja: a szerb politikai és katonai elitnek egyaránt voltak háborús tervei a Monarchiával szemben; 1914 nyarán az időpontot tartották alkalmatlannak egy háborúhoz).¹⁰⁶ Számon kér-

105 Hrabak, 1988; Ćorović, 1933; Perović, 1959; Đurišić, 1960; Ratković, 1975; Stojančević, 1990; Bataković, 1991; Bataković, 2000; Radojević–Đimić, 2014; Milićević, 2011.

106 Pašić üzenetét közli: Krizman, 1990. 282. Krizman munkáját idézi és hivatkozta: Sokcsevits, 2011. 435–436.

hető, hogy a nemzeti üdvtörténet számára kínos szerb nyelvű levéltári forrásokat a forráskiadványok nem publikálják,¹⁰⁷ a történészek pedig nem vizsgálják. Ha külföldi forrásokról van szó, a hármasszövetség esetében ezeket a szerbellenesség bizonyítékaiként mutatják be, ellenben az antant esetében figyelmen kívül hagyják. Utóbbi legfőképp a kiadott orosz források kapcsán feltűnő.¹⁰⁸

Ugyanez a helyzet a nemzetközi szakirodalommal is. A nemzeti történetírásnak kedvező munkák beépülnek a szerb kánonba (mint például Fritz Fischer, Günther Kronenbitter vagy John Leslie írásai),¹⁰⁹ de a kritikus hangvételűek már „elfogult” és „szerbellenes” munkákként tűnnek fel.¹¹⁰ Érdekes ugyanakkor megjegyezni, hogy nincs olyan nemzetközi történész, aki megkérdőjelezte volna Szerbia állam- és nemzetépítésének legitim voltát vagy kétségbe vonta volna Szerbia fenyegetettségérzésének jogosságát.

A nemzeti narratíva szűk horizonttal rendelkezik, kevés vizsgálódási szempontja van, és alapvetően a *Szerbia vs. világ* relációban gondolkodik. Nem hangsúlyozza, hogy a nagyhatalmi politika szintje nem azonos a nagyhatalom–kisállam kapcsolatokkal vagy a kisállamok egymás közötti viszonyával. Ha Szerbia kortárs politikusainak beleszólása van a nagyhatalmi politika alakulásába, az természetes jelenség; ha nincs beleszólása, akkor a nemzeti állam áldozatként jelenik meg.

Nincs törekvés arra, hogy a szerb történetírás kutassa Ausztria–Magyarország történetét. A Monarchia alapvetően egyféle szemszögből ismert: hogyan gátolta a Szerb Fejedelemség, majd Királyság politikai, gazdasági és katonai megerősödését.¹¹¹ Pedig ahogy a korabeli Szerbiát sem lehet megismerni csak abból a szempontból, hogy miként igyekezett destabilizálni a Monarchia és az Oszmán Birodalom nemzetiségi viszonyait, ez fordítva is igaz. Ausztria–Magyarország és Szerbia társadalomtörténete önálló és „mélységi” kutatásokat érdemel – a jelenkor Szerbiájában is. (1990 előtt voltak jelentős Monarchia-kutató történészek, de ők elsősorban részkérdésekre koncentráltak.)¹¹²

El lehet fogadni azt az állítást, hogy a szerb kormány 1914 nyarán nem akart háborúba keveredni a Monarchiával és hogy a belgrádi források alapján bizonyítható: nem volt köze a sarajevói merényletnek. Csakhogy ez az állítás még nem menti fel Szerbiát minden háborús felelősség alól, nem magyarázat az 1914 előtti szerb külpolitika számos lépésére.

A világháború kitörésének centenáriuma van még egy jelenség, ami rossz fényt vet a kortárs szerb historiográfiára. A nemzeti narratíva képviselői minden nemzetközi történészi megjegyzést, tézist stb., amely kritikával közelít az 1914-es

107 A *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije* című forráskiadvány 1912–1914-es köteteinek főszerkesztői posztját Vasa Čubriločićra bízta!

108 Erre egy példa Bataković *Storm over Serbia* című írása. A szerző használja az egyik legfontosabb orosz forráskiadvást (Hoetzsch), de az albánkérdés vizsgálatában meg sem említi a Szerbiával szemben kritikus orosz külpolitikai jelentéseket. Bataković, 2013. 307–356.

109 Kronenbitter, 1996. 159–187.; Leslie, 1988. 661–683.

110 Sundhausen, 2007.

111 Hornyák, 2010. 116–117.

112 Čorović, 1936; Đorđević, 1962; illetve Andrej Mitrović számos publikációja.

szerb politikai és katonai elithez, illetve államhoz, Szerbia elleni támadásként fognak fel. És ezek ellen a támadások ellen, központilag szervezett módon, meg kell védeni Szerbiát. A szakmán belül ez elsősorban „konferenciaháború” formájában jelenik meg: 1. átpolitizálódik egy konferencia, ezért tiltakozásul nem vesznek részt szerb történészek a rendezvényen (ez történt 2014-ben Szarajevóban);¹¹³ 2. a szerb történészek megjelennek, de előadásaikkal elsősorban a nemzeti propagandát képviselik és nem a történettudományt.¹¹⁴ (A szerb társadalom előtt az önvédelem szükségességét és formáját újonnan alapított intézetek szimbolizálják.)¹¹⁵

Holm Sundhausen szerint a szerb historiográfia nemzeti áldozatként való önmagára tekintése az 1980-as években vett új lendületet (az áldozati szerep gyökerei 1389-ig mennek vissza).¹¹⁶ Abban a pillanatban, amikor valós veszélyé vált Jugoszlávia szétesése és az, hogy a szerb nemzetet a köztársasági határok mentén felosztják. Innentől kezdve a szerb történetírásnak lett egy háború előtti, alatti és utáni életszakasza, amelynek során a politika alapvetően tudta instrumentalizálni. Ezekben az években a nemzeti történetírás a társadalom számára nagy értékteremtő erő volt. A régi-új szemléletben a nemzeti narratívába bekapcsolódó történészek a Balkán-háborúig mentek vissza és ettől kezdve tekintettek úgy a szerb történelemre, hogy az tévúton járt. Jugoszlávia szétesésével a marxista terminológiát a nemzeti váltotta fel, és ezzel megváltoztak a történeti üzenetek tartalmi elemei is. Ennek lényege, hogy a szerbség a 20. század folyamán nagy (vér)áldozatokat hozott, de elvesztette a békéket. Slobodan Milošević hatalomra kerülésével a nemzeti narratíva militarizálódott, és a „kivagyiság-nacionalizmus” eluralta a közbeszédet is. A jugoszláv háborúk során a történészek (minden oldalon) részt vettek a területi igények legitimálásában és maguk is megvívták csatáikat történelmi múltszemléleteik ütköztetésével. A történészszakma legitímációs tudománnyá merevedett és egy új domináns emlékezetkultúra megalkotásába kezdett.¹¹⁷

Össességében azonban nem sikerült kisajátítani a teljes szerb történetírást. Az 1980-as évektől létezett egy irányzat, amely továbbra is a titói Jugoszlávia szem-

113 The Great War: Regional Approaches and Global Contexts. International Conference on the Occasion of the First Centennial of the Beginning of World War One. Szarajevó, 2014. június 19–21. http://konferencija2014.com.ba/o_konferenciji/osnovne-informacije/

114 AIESEE konferencia, Zágráb, 2013. október 25–26. <http://www.aiesee.org/fr/actualites-aiesee/66-south-eastern-east-central-europe-west-in-south-eastern-and-east-central-europe-throughout-history.html>

115 Ilyen célokat szolgál az ismert filmrendező, Emir (Nemanja) Kusturica nevével fémjelzett Andrić Intézet (Andrićev Institut) (<http://www.andricevinstitut.org/>) és a pár hónapja megszűnt Reiss Intézet (<http://www.reiss-institute.org/about-us/>). Az utóbbi intézet feladatairól lásd: „The Reiss Institute for Serbian Studies was established in December 2013, with the principal mission of challenging the fictions, fabrications and fantasies that have caused so much suffering and violence in the Balkans over the course the 20th century. [...] Honoring the memory and legacy of Dr. Reiss, we will endeavor to deconstruct the lies and promote the accurate history of Serbia and Yugoslavia, in order to contribute to the liberation and better understanding of the Serbian people. We will seek out the truth, wherever it is buried, and bring it to the light of day, so it may set us free.” (<http://www.heroesofserbia.com/2014/08/great-serbs-r-archibald-reiss-by.html>).

116 Sundhausen, 2002. 411.

117 Uo. 416–417.

léletét közvetítette, és megjelent egy jól képzett fiatal történészekből álló csoport is, amely a nemzetközi trendekhez igazodva, új kérdésfeltevésekkel vágott bele a kutatói életpályába. A háború utáni időszak azonban csak azt tette utóbbiak számára lehetővé, hogy a nemzeti narratíva szempontjából kevésbé releváns kérdésekkel foglalkozzanak (például várostörténet).

Sundhausen fent idézett írása óta több mint tíz esztendővel a következő a helyzet. A szerb történetírás túlzóan nacionalista irányzata nem tudta teljesen monopolizálni a nemzeti történelmet. Ennek egyik oka, hogy egyre több olyan tehetséges fiatal kap állást, aki mer kritikusan közeledni vizsgálatai tárgyához. Zoran Janjević személye, vagy az 1941–1945-ös évek atrocitásainak feltárására alakult akadémiai szerb–magyar vegyes bizottság léte emellett szól.

A veszély az állam és a nacionalista történetírás egyre szorosabb kapcsolatából fakad: a kényelmetlen témákat tabusítják, háttérbe szorítják vagy elfelejtik, nem kutatják. Ez a társadalom előtt tovább erősíti a múlt átkódolhatóságának legitimitását. Csak az utóbbi hónapokban két fontos esemény történt ez ügyben: a szerb állam rehabilitálta Draža Mihailović II. világháborús csetnikvezért,¹¹⁸ és bejelentette, hogy Gavriło Principnek szobrot állít (nem a szoborállítás, hanem a köré formált ideológia a veszélyes).¹¹⁹ Ezzel a jelenséggel szemben nincs ellenzéki történelemszozgalm.

Ezen a ponton érdemes megemlíteni, hogy az állam évekkel ezelőtt Magyarországon is megteremtette a múlt átírhatóságának intézményes lehetőségét. A Veritas Történetkutató Intézet alapító okirata egyértelműen körülírja a múlthoz való hozzáállás helyes módjait.¹²⁰ (Az intézet formailag is kormány szervként működik, munkatársai pedig kormányzati e-mail címet használnak: @veritas.gov.hu.) Ugyanígy régi-új kormánypolitika lett hazánkban is a nemzeti áldozatszerep propagálása (lásd a német megszállás emlékművét a Szabadság téren). A politika, ha finomabb mértékkel és eszközökkel is, egyelőre nálunk is folyamatosan instrumentalizálni törekszik a történelemszakmát.

118 <http://www.tanjug.rs/full-view.aspx?izb=178828> (a letöltés ideje: 2015. június 24.)

119 <http://www.tanjug.rs/full-view.aspx?izb=183542> és <http://www.tanjug.rs/full-view.aspx?izb=183978> (a letöltés ideje: 2015. június 24.)

120 „A VERITAS Történetkutató Intézet közfeladata a magyar közjogi hagyományok méltó módon történő bemutatása, valamint az elmúlt másfél évszázad sorsfordító politikai és társadalmi eseményeinek hiteles, torzításmentes, a mai kor elvárásainak megfelelő, multidiszciplináris szemléletű, kutató, elemző, ismeretterjesztő igényű, és a nemzettudatot erősítő céllal történő feldolgozása, továbbá a közösségi emlékezet és a reális, jól megalapozott nemzeti történelmi tudat kialakulásának támogatása.”
http://veritasintezet.hu/images/Kozerdeku-informaciok/VERITAS_Int%C3%A9zet-alapito-okirat.pdf.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

KA = Kriegsarchiv

MKSM = Militärkanzlei Seiner Majestät

Kt. 15/1/21-18/1 (1913)

Kt. 66/1-66/9 (1913)

Nachlässe, B 1450 – Nachlass Conrad von Hötzendorf

ÖHHStA PA = Österreichisches Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Politisches Archiv

XII. Türkei, Kt. 421, 449, 450, 451.

XIX. Nachlass Berchtold, Nachlass Clemens Erb

XXXVIII. Konsulate, Kt. 399. Prizren (1899–1900).

2. Kiadott források és szakirodalom

Albanien

1915 *Albanien. Wirtschaftliche Verhältnisse 1913. Berichte der k.u.k. österreichisch-ungarischen Konsularämter in Skutari, Durazzo und Valona.* Wien, 1915.

Angelow

2000 Angelow, Jürgen: *Kalkül und Prestige. Der Zweibund am Vorabend des Ersten Weltkrieges.* Köln, 2000.

Balkanicus

1913 *Balkanicus* [Protić, Stojan M.]: *Albanski problem i Srbija i Austro-Ugarska.* Beograd, 1913.

Balla

1997 Balla, Tibor: *Az Osztrák–Magyar Monarchia katonai részvétele a Scutari-válság rendezésében.* In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 110. (1997) 3. sz. 435–459.

Bataković

1991 Bataković, Dušan T.: *Serbian Government and Esad-Pasha Toptani = Srpska vlada i Esad-pasa Toptani.* In: *Serbs and Albanians in the 20th century = Srbi i Albanci u XX. veku.* Ur.: Mitrović, Andrej. Beograd, 1991. 57–78.

2000 Bataković, Dušan T.: *Nova istorija srpskog naroda.* Beograd–Lausanne, 2000.

2013 Bataković, Dušan: *Storm over Serbia. The Rivalry between Civilian and Military Authorities (1911–1914).* In: *Balkanica*, 44. (2013) 307–356.

Bihari

2014 Bihari Péter: *1914. A Nagy Háború 100 éve.* Bp., 2014.

Bíró

2010 Bíró László: *A jugoszláv állam 1918–1939.* Bp., 2010.

Bjelajac

2014 Bjelajac, Mile: *1914–2014: zašto revizija? Stare i nove kontroverze o uzrocima Prvog svetskog rata.* Beograd, 2014.

Boghitschewitsch

1928 Boghitschewitsch, Miloš: *Die auswärtige Politik Serbiens 1903–1914*. Band 1. *Geheimakten aus serbischen Archiven*. Band 2. *Diplomatische Geheimakten aus russischen, montenegrinischen und sonstigen Archiven*. Berlin, 1928.

Brettner-Messler

1966 Brettner-Messler, Horst: *Die Balkanpolitik Conrad von Hötzendorfs von seiner Wiederernennung zum Chef des Generalstabes bis zum Oktober-Ultimatum 1913*. Phil. Diss. Wien, 1966.

Bridge

1972 Bridge, Francis Roy: *From Sadowa to Sarajewo. The Foreign Policy of Austria-Hungary 1860–1914*. London, 1972.

Bylykbashi

1977–1978 Bylykbashi, Zija: Komisioni Ndërkombëtar i Kontrollit (KNK) dhe veprimtaria e tij (1913–14). In: *Gjurmime Albanologjike – seria e shkencave historike*, VII. (1977) 281–30., VIII. (1978) 229–255.

Conrad

1922 Conrad von Hötzendorf, Franz: *Aus meiner Dienstzeit. 1906–1918*. Band 3. *1913 und das erste Halbjahr 1914*. Wien–Leipzig–München, 1922.

Ćorović

1933 Ćorović, Vladimir: *Istorija Jugoslavije*. Beograd, 1933.

1936 Ćorović, Vladimir: *Odnosi između Srbije i Austro-Ugarske u XX veku*. Beograd, 1936.

Csaplár-Degovics

2008 Csaplár-Degovics Krisztián: *A szerbek Koszovóban vesztették el birodalmukat*. <http://index.hu/velemeny/olvir/ksv080226/>

2009 Csaplár-Degovics, Krisztián: Lajos Thallóczy und die Historiographie Albaniens. In: *Südost-Forschungen*, 68. (2009) 205–246.

2010 Csaplár-Degovics Krisztián: *Az albán nemzetté válás kezdetei (1878–1913). A Rilindja és az államalapítás korszaka*. Bp., 2010.

2012 Csaplár-Degovics, Krisztián: Österreichisch-ungarische Interessendurchsetzung im Kaza von Tirana. In: *Südost-Forschungen*, 71. (2012) 129–182.

2014a Csaplár-Degovics Krisztián: *Az albániai Nemzetközi Ellenőrző Bizottság 1914-es tevékenysége*. Bp., 2014. [Kézirat]

2014b Csaplár-Degovics, Krisztián: Humanitäre Aktionen Österreich-Ungarns im Jahr 1913. In: *Festschrift für den ungarischen Archivdelegierten in Wien, István Fazekas = Ünnepi tanulmányok a bécsi magyar levéltári delegátus, Fazekas István tiszteletére*. Hrsg. v. Cziráki, Zsuzsanna–Fundárková, Anna–Manhercz, Orsolya–Peres, Zsuzsanna–Vajnági, Márta. Wien, 2014. 383–391.

2014c Csaplár-Degovics, Krisztián: Die Internationale Kontrollkommission Albaniens und die albanischen Machtzentren (1913–1914): Beitrag zur Geschichte der Staatsbildung Albaniens. In: *Südost-Forschungen*, 73. (2014). [Sajtó alatt.]

Csortán

2000 Csortán Ferenc: Nem-muzulmán közösségek az Oszmán-birodalomban. In: *Limes*, 13. (2000) 2–3. sz. 23–38.

Déligeorges

1907 Déligeorges, Epaminondas L.: *Die Kapitulationen der Türkei*. Phil. Diss. Heidelberg, 1907.

Demeter

2008 Demeter Gábor: *A két Balkán-háború hadtörténete (1912–1913)*. Debrecen, 2008.

2013 Demeter, Gábor: *Geopolitical Aspects of Alliance Politics of Powers in the Balkans 1878–1913*. In: *Meždunarodna politika*, 9. (2013) 1–2. sz. 187–212.

2014 Demeter, Gábor: *A Balkán és az Oszmán Birodalom*. I. köt. *Társadalmi és gazdasági átalakulások a 18. század végétől a 20. század elejéig. Általános rész és Bulgária*. Bp., 2014.

Dorđević

1962 Đorđević, Dimitrije: *Carinski rat Austro–Ugarske i Srbije 1906–1911*. Beograd, 1962.

Duka

2012 *Dokumente britanike për Shqipërinë dhe shqiptarët*. Vëll. I. *Janar–dhjetor 1914*. Përgat.: Duka, Valentina. Tiranë, 2012.

Đurišić

1960 Đurišić, Mitar: *Prvi balkanski rat 1912–1913*. Knj. 3. *Operacije crnogorske vojske*. Beograd, 1960.

Džambazovski

1983 *Dokumenti o spolnoj politici kraljevine Srbije (1903–1914)*. Knj. 6. Sv. 3. *1/14. juli–31. decembar 1913/13. januar 1914*. Priredio: Džambazovski, Kliment. Beograd, 1983.

Georgevitsch

1913 Georgevitsch, Vladan [Đorđević, Vladan]: *Die Albanesen und die Großmächte*. Leipzig, 1913.

Георгиев

2010 Георгиев, Георги: *Новооткрит документ за Българо-албанското въстание от 1913 г.* In: *Македонски Преглед*, 33. (2010) 2. sz. 135–148.

Giesl

1927 Giesl, Wladimir: *Zwei Jahrzehnte im Nahen Osten. Aufzeichnungen des Generals der Kavallerie Baron Wladimir Giesl*. Hrsg. v. Generalmajor Ritter von Steinitz. Berlin, 1927.

Goslinga

1971–1972 Goslinga, Garrit T. A.: *The Dutch in Albania. The History of the First Albanian Gendarmerie Organized and Directed by Dutch Officers 1913–1914*. In: *Shëjzat*, XV. (1971) 4–6. sz. 118–130., XV. (1971) 7–9. sz. 224–238., XVI. (1972) 1–4. sz. 14–42.

Grey

1925 Grey, Edward: *Twenty-five Years 1892–1916*. London, 1925.

Gurakuqi

2012 Gurakuqi, Romeo: *Shqipëria 1911–1914*. Tiranë, 2012.

Helmreich

1938 Helmreich, Ernst Christian: *The Diplomacy of the Balkan Wars 1912–1913*. Cambridge, 1938.

Hiller

1934 Hiller, Gerhard: *Die Entwicklung des österreichisch–serbischen Gegensatzes 1908–1914*. Halle, 1934.

Hoetzsch

1931 *Die internationalen Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus. Dokumente aus den Archiven der zarischen und der provisorischen Regierung*. Reihe 1. *Das Jahr 1914 bis zum Kriegeausbruch*. Band 1. *14. Januar bis 15. März 1914*. Hrsg. v. Hoetzsch, Otto. Berlin, 1931.

1942 *Die internationalen Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus. Dokumente aus den Archiven der zarischen und der provisorischen Regierung.* Reihe 3. Vom Frühjahr 1911 bis zum Ende 1913. Band 4/1. 18. Oktober 1912–4. Dezember 1912. Hrsg. v. Hoetzsch, Otto. Berlin, 1942.

Hornyák

2010 Hornyák Árpád: Az Osztrák–Magyar Monarchia történeti képe az ezredforduló szerb történetírásában. In: Hornyák Árpád: *Találkozások–ütközések. Fejezetek a 20. századi magyar–szerb kapcsolatok történetéből.* Pécs, 2010. 116–121.

Hrabak

1988 Hrabak, Bogumil: *Arbanaški upadi i pobune na Kosovu i u Makedoniji od kraja 1912. do kraja 1915. godine. Nacionalno nerazvijeni i nejedinstveni Arbanasi kao oruđe u rukama zainteresovanih država.* Vranje, 1988.

Kann

1977 Kann, Robert E.: *Die Prochaska-Affäre vom Herbst 1912.* Wien, 1977.

Keßler

1913 Keßler, Otto: *Der Balkanbrand 1912/13.* Band 2. *Der Krieg um Mazedonien.* Leipzig, 1913.

Kos

1996 Kos, Franz-Josef: *Die politischen und wirtschaftlichen Interessen Österreich–Ungarns und Deutschlands in Südosteuropa 1912/13. Die Adria-Hafen-, die Saloniki- und die Kavallafrage.* Wien, 1996.

Kotini

1963 *Qeveria e Përkohëshme e Vlorës dhe veprimtaria e saj – nëndor 1912–janar 1914.* Red.: Kotini, Dhimitër. Tiranë, 1963.

Krizman

1990 Krizman, Bogdan: Pogovor. Skica za biografiju Svetozara Pribičevića (1875–1936). In: Svetozar Pribičević: *Diktatura kralja Aleksandra.* Zagreb, 1990. 275–300.

Kronenbitter

1996 Kronenbitter, Günther: „Nur los lassen“. Österreich–Ungarn und der Wille zum Krieg. In: *Lange und kurze Wege in den Ersten Weltkrieg. Vier Augsburger Beiträge zur Kriegsursachenforschung.* Hrsg. v. Burkhardt, Johannes. München, 1996. 159–187.

Leslie

1988 Leslie, John: Österreich–Ungarn vor dem Kriegsausbruch. Der Ballhausplatz in Wien im Juli 1914 aus der Sicht eines österreichisch-ungarischen Diplomaten. In: *Deutschland und Europa in der Neuzeit. Festschrift für Karl-Otmar Freiherr von Aretin zum 65. Geburtstag.* Hrsg. v. Melville, Ralph–Scharf, Claus–Vogt, Martin–Wengenroth, Ulrich. Stuttgart, 1988. 661–684.

Lory

2014 Lory, Bernard: La guerre après la guerre. Le mouvement insurrectionnel albano-macédonien de septembre-octobre 1913. In: *Les guerres balkaniques (1912–1913). Conflicts, enjeux, mémoires.* Dir.: Horel, Catherine. Bruxelles, 2014. 85–140.

Löding

1969 Löding, Dörte: *Deutschlands und Österreich–Ungarns Balkanpolitik von 1912–1914 unter besonderer Berücksichtigung ihrer Wirtschaftsinteressen.* Phil. Diss. Hamburg, 1969.

Löhr

1992 Löhr, Hanns Christian: *Die albanische Frage. Konferenzdiplomatie und Nationalstaatsbildung im Vorfeld des Ersten Weltkrieges unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Außenpolitik*. Phil. Diss. Bonn, 1992.

2010 Löhr, Hanns Christian: *Die Gründung Albaniens. Wilhelm zu Wied und die Balkan-Diplomatie der Großmächte 1912–1914*. Frankfurt a. M., 2010.

Lukač

1981 *Dokumenti o spolnoj politici Kraljevine Srbije (1903–1914)*. Knj. 6. Sv. 2. 1/14. april–30. juni/13. juli 1913. Priredio: Lukač, Dušan. Beograd, 1981.

Milićević

2011 Milićević, Milić J.: *Rat za more: dejstva srpskih trupa u severnoj Albaniji i na Primorju od 23. oktobra 1912. do 30. aprila 1913. godine*. Beograd, 2011.

Mitrović

2010 Mitrović, Andrej: *Les intérêts français en Serbie à la veille de la Première Guerre mondiale*. In: *La Serbie et la France*. Dir.: Bataković, Dušan. Belgrade, 2010. 231–250.

2011 Mitrović, Andrej: *Prodor na Balkan i Srbija u planovima Austro-Ugarske i Nemačke 1908–1918*. Beograd, 2011.

Notice

1847 *Notice sur l'état agricole et commercial de la cote orientale de la mer Noire*. *Annales du commerce extérieur*. Paris, 1847.

Otte

2011 Otte, Thomas G.: *The Foreign Office Mind. The Making of British Foreign Policy 1865–1914*. Cambridge, 2011.

Perović

1959 Perović, Branko et al.: *Prvi balkanski rat 1912–1913*. Knj. 1. *Operacije srpske vojske*. Beograd, 1959.

Poincaré

1928 Poincaré, Raymond: *Memoiren*. Band. I. *Die Vorgeschichte des Weltkrieges 1912–1913*. Dresden, 1928.

Popović

2014 Popović, Nikola B.: *Evropski rat 1914*. Beograd, 2014.

Radojević–Dimić

2014 Radojević, Mira–Dimić, Ljubodrag: *Srbija u velikom ratu 1914–1914*. *Kratka istorija*. Beograd, 2014.

Rappaport

1927 Rappaport, Alfred: *Albaniens Werdegang*. In: *Berliner Monatshefte*, 5. (1927) 815–844.

Rastović

2015 Rastović, Aleksandar: *Englezi i Balkan 1837–1914*. Beograd, 2015.

Ratković

1975 Ratković, Borislav: *Prvi balkanski rat 1912–1913*. Knj. 2. *Operacije srpske vojske*. Beograd, 1975.

Reuter

1979 Reuter, Peter W.: *Die Balkanpolitik des französischen Imperialismus 1911–1914*. Frankfurt–New York, 1979.

Roberts

2001 Roberts, John M.: *Europe 1880–1945*. 3d ed. London, 2001.

Rodogno

2012 Rodogno, Davide: *Against Massacre. Humanitarian Interventions in the Ottoman Empire, 1815–1914. The Emergence of an European Concept and International Practice*. Princeton–Oxford, 2012.

Sasonoff

1927 Sasonoff, Sergej D.: *Sechs schwere Jahre*. Berlin, 1927.

Schmitt

2009 Schmitt, Oliver J.: *Skanderbeg. Der neue Alexander auf dem Balkan*. Regensburg, 2009.

Schöllgen

2000 Schöllgen, Gregor: *Imperialismus und Gleichgewicht. Deutschland, England und die orientalische Frage 1871–1914*. München, 2000.

Siebert

1921 *Diplomatische Aktenstücke zur Geschichte der Entente politik der Vorkriegsjahre*. Band. 2. Hrsg. v. Siebert, Benno von. Berlin–Leipzig, 1921.

Sokcsevits

2011 Sokcsevits Dénes: *Horvátország története a 7. századtól napjainkig*. Bp., 2011.

Srbik–Bittner–Pribram–Übersberger

1930 *Österreich–Ungarns Außenpolitik von der bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914. Diplomatische Aktenstücke des Österreichisch–ungarischen Ministeriums des Äussern*. Band 1. 13. März 1908 bis 26. Februar 1909. Band 2. 27. Februar 1909 bis 31. Augustus. 1910. Band 3. 5. September 1910 bis 18. Februar 1912. Hrsg. v. Srbik, Heinrich–Bittner, Ludwig–Pribram, Alfred Francis–Übersberger, Hans. Wien–Leipzig, 1930.

Stieve

1924 *Der diplomatische Schriftwechsel Iswolskis 1911–1914. Aus den Geheimakten der russischen Staatsarchive*. Band 2. *Der Tripoliskrieg und der erste Balkankrieg*. Band. 3. *Der zweite und der dritte Balkankrieg*. Hrsg. v. Stieve, Friedrich. Berlin, 1924.

Stirling

1953 Stirling, Walter Francis: *Safety Last*. London, 1953.

Stojančević

1990 *Srbija i Albanci u XIX i početkom XX veka*. Ur.: Stojančević, Vladimir. Beograd, 1990.

Sundhausen

2002 Sundhausen, Holm: *Serbische Historiographie zwischen nationaler Legitimationswissenschaft und postnationalem Paradigmenwechsel*. In: *Österreichische Osthefte*, 44. (2002) Heft 1–2. 411–419.

2007 Sundhausen, Holm: *Geschichte Serbiens. 19–21. Jahrhundert*. Wien, 2007.

Temperley–Gooch

1934 *Die britischen amtlichen Dokumente über den Ursprung des Weltkrieges 1898–1914*. Band 9/1. *Die Balkankriege*. Hrsg. v. Temperley, Harold–Gooch, G. P. Berlin–Leipzig, 1934.

1936 *British Documents on the Origin of the War 1898–1914*. Vol. 10/1. *The Near East on the Eve of the War*. Eds.: Temperley, Harold–Gooch, G. P. London, 1936.

Thimme–Lepsius–Mendelsohn Bartholdy

1926 *Die große Politik der europäischen Kabinette 1871–1914. Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes*. Band 36. *Die Liquidierung der Balkankriege 1913–1914*. Hrsg. v. Thimme, Friedrich–Lepsius, Johannes–Mendelsohn Bartholdy, Albrecht. Berlin, 1926.

Thomoff–Bajdaroff

1918 Thomoff, A.–Bajdaroff, Georgi: *Le mouvement révolutionnaire en Macédoine*. Sofia, 1918.

Treadway

1983 Treadway, John D.: *The Falcon and the Eagle. Montenegro and Austria–Hungary 1908–1914*. West Lafayette, 1983.

Tucović

1946 Tucović, Dimitrije: *Srbija i Arbanija. Jedan prilog kritici zavojevačke politike srpske buržoazije*. Beograd–Zagreb, 1946.

Übersberger

1933 Übersberger, Hans: Zur Vorkriegsgeschichte Serbiens. In: *Berliner Monatshefte*, 11. (1933) 1. sz. 15–55.

Wendel

1918 Wendel, Hermann: *Südosteuropäische Fragen*. Berlin, 1918.

Williamson

1987 Williamson, Samuel R. Jr.: Military Dimensions of Habsburg–Romanov Relations during the Era of the Balkan Wars. In: *East Central European Society and the Balkan Wars*. Eds.: Király, Béla K.–Djordjevic, Dimitrije. New York, 1987. 317–337.

Živojinović

2009 Živojinović, Dragoljub R.: *Kralj Petar Karađorđević*. Knj. 2. *U otadžbini 1903–1914. godine*. Knj. 3. *Rat i poslednje godine 1914–1921. godine*. Beograd, 2009.

Županić

1912 Županić, Niko [Gersin, K.]: *Altserbien und die albanische Frage*. Wien, 1912.

KRISZTIÁN CSAPLÁR-DEGOVICS

THE REASONS FOR THE OUTBREAK OF WORLD WAR I AND THE SERBIAN HISTORIOGRAPHY

The main thesis of this study is to draw attention to the fact that besides the great powers it was the small nationstates of the Balkans that could be held indirectly accountable for the outbreak of WWI. It does not mean, of course, that both groups of states carry the same weight of responsibility. This paper aims to stress that it was the Balkans and its nationstates that played the role of a catalyst in the outbreak of WWI.

The theses above were elaborated in the publications and manuscripts I wrote during the period of 2011–2014 as the beneficiary of the Bolyai Research Scholarship of the Hungarian Academy of Sciences (the project was titled “Between state, nation and locality: The history of Albania 1912–1914”). The arguments and points of view lined up are basically the results of my researching subjects which the historiography turned a blind eye to or neglected to consider seriously. My researches on Albania inevitably touched upon the history of Serbia, therefore, after reviewing my theses, I aim to give a concise summary about how the contemporary Serbian historiography interprets the outbreak of WWI.

CONTENTS

The Great War and the Balkans (László Bíró)	345
<i>Studies</i>	
Krisztián Csaplár-Degovics: The Reasons for the Outbreak of World War I and the Serbian Historiography	349
Gábor Demeter: Expansionism or Self-defence? The Plans of the Austro–Hungarian Diplomatic Circles towards Serbia (1913–1915)	391
Igor Grebenkin–Petr Akulshin: World War I and Russia’s National Interests: From “Pan-Slavism” to Proletarian Internationalism	409
Tamara Scheer: The Perfect Opportunity to Shape National Symbols? Austro–Hungarian Occupation Regimes during the First World War in the Adriatic and the Balkans	419
Balázs Balatoni: Troublemakers: The Balkan Committee and the Reforms in Macedonia (1903–1908)	437
Péter Pál Kránitz: Russian and Armenian Refugees and Refugee Policies in East Europe after the First World War, with a Special Regard to Hungary	461
<i>Book Reviews</i>	
Stand or Fall? Austrian Policy during the First World War (Enikő Gyarmati)	485
European War 1914: Necessity or Chance (László Bíró)	489
War in Peacetime: Armed Conflicts after the First World War (Zoltán Sz. Bíró)	494
Alternatives to Modernity and Impact of Agrarianism on Peasant Society (János Fritz)	499

SZERZŐINK

Akulsin, Pjotr Vlagyimirovics, a történettudomány doktora, egyetemi tanár, Rjazanyi Állami Egyetem (Рязанский государственный университет им. С. А. Есенина) • Balatoni Balázs, doktorandusz, Szegedi Tudományegyetem BTK • Bíró László, PhD, tudományos főmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Csaplár-Degovics Krisztián, PhD, tudományos főmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Demeter Gábor, PhD, tudományos munkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Fritz János, doktorandusz, Pécsi Tudományegyetem BTK • Grebenkin, Igor Nyikolajevics, a történettudomány doktora, egyetemi tanár, Rjazanyi Állami Egyetem (Рязанский государственный университет им. С. А. Есенина) • Gyarmati Enikő, doktorandusz, Eszterházy Károly Főiskola, Eger • Kránitz Péter Pál, doktorandusz, Pázmány Péter Katolikus Egyetem • Scheer, Tamara, PhD, posztdoktori ösztöndíjas, Ludwig Boltzmann-Institut für Historische Sozialwissenschaft/Institut für Osteuropäische Geschichte Universität Wien • Sz. Bíró Zoltán, tudományos főmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1014 Budapest, Úri utca 53., telefon: 224-6700/624, 626 mellék).

A Világtörténet 2015-ös évfolyamának megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap